
Cameratoezicht; de Creatie en Ervaring van een *Interdictory space*

*Onderzoek naar de invloed van (camera)toezicht op de fysieke
omgeving en mentale beleving van de Beurstraverse te Rotterdam (de
Koopgoot)*

Richard Huttinga
Radboud Universiteit
Juli 2011

Colofon

Cameratoezicht; de Creatie en Ervaring van een *Interdictory space*
Onderzoek naar de invloed van (camera)toezicht op de fysieke omgeving van de Rotterdamse
Koopgoot en de mentale beleving van haar gebruikers.

Radboud Universiteit Nijmegen
Faculteit der Managementwetenschappen
Vakgroep Sociale Geografie
Bachelorthesis

Auteur:
Huttinga, Richard
Studentnummer: 0725749

Begeleider:
Kramsch, dhr. dr. O.T.

Juni, 2011

Samenvatting

Deze studie onderzoekt de invloed van (camera)toezicht op de creatie en ervaring van een *interdictory space* in de Rotterdamse Beurstraverse (de Koopgoot). Toenemende aantallen gemeenten waar cameratoezicht wordt ingevoerd en de continue groei in implementatie van het cameratoezicht in de gemeente Rotterdam, agenderen meer en diepgaander onderzoek naar de invloed van (camera)toezicht op de openbare ruimte. Dit tevens doordat een ruimte onder toezicht een geheel nieuw soort *space* blijkt te zijn. Bestaande conceptualiseringen voldoen niet doordat het (camera)toezicht binnen de ruimte waarin het plaatsvindt, een nieuw soort *space* creëert: *interdictory space*. Een ruimte waarin mogelijke gebruikers gefilterd en afgestoten kunnen worden. Afwegingen tussen privacy en veiligheid enkel en alleen, onderschatten de invloed van het cameratoezicht op de ruimte en ondermijnen de gevoelens van de gebruikers in de ruimte.

Door een beschrijving te geven van bestaande theorieën over *space* onder toezicht en deze theorieën toe te passen op een ruimte waarin toezicht in extremis aanwezig is, de Koopgoot te Rotterdam, zal verdere kennis ontwikkeld worden over de invloed van toezicht op de openbare ruimte en op de gebruikers van de openbare ruimte. Toegepaste theorie bestaat uit een conceptualisatie van *space* dat onder toezicht staat en het daaruit voortvloeiende concept van *interdictory spaces*. Alsmede een uiteenzetting van het Panopticummodel zoals gecreëerd door Jeremy Bentham en geïnterpreteerd door Michel Foucault. De mogelijkheden van een stad tot het zijn van een Panopticum zijn aan de hand van bestaande theorie, beschreven. Door middel van een observatie zijn de kenmerken van het Panopticum ook concreet toegepast op de casus, de Rotterdamse Koopgoot, en hiermee is onderzocht in hoeverre de Koopgoot een Panopticum is. De gebruikers van de Koopgoot zijn geïnterviewd worden om zo te achterhalen in welke mate zij de ruimte ervaren als *interdictory space* en als een Panopticum. Tezamen vormen de theorie en de empirische data de onderbouwing voor de beantwoording van de hoofdvraag: 'Wat is de invloed van cameratoezicht op de fysieke omgeving en mentale beleving van de Rotterdamse Koopgoot? Draagt het cameratoezicht bij aan de creatie en ervaring van een *interdictory (space)?*'.

De extreme regulering, de eenzijdige aanwezigheid van de winkelfunctie en de selectieve en controlerende functie van het cameratoezicht binnen de Koopgoot creëren een ruimte die zeer geschikt blijkt voor consumenten maar tegelijkertijd mensen met andere motieven binnen de ruimte afstoot en filtert. Los van kenmerken als geslacht, leeftijd en etniciteit kan een scheiding worden getrokken tussen consumenten en niet-consumenten, in de ervaring van een *interdictory space*. Het merendeel van de respondenten ervaart dat bepaalde personen en/of groepen ongewenst zijn binnen de Koopgoot maar slechts een enkeling heeft persoonlijke ervaring met deze afstoting en filtering. De personen en/of groepen die ongewenst zijn blijken dit dan met name te zijn op basis van

de onmogelijkheden die zij hebben te consumeren en gedrag dat uitgeoefend wordt dat het consumeren niet ten behoeve komt wordt dan ook gemeden in de ruimte. Regels en toezicht zijn ingesteld op het voorkomen van dit gedrag. Deze conclusies worden onderstreept door de ervaringen van de respondenten en dan met name de ervaringen van de respondent die op basis van zijn gedrag en uiterlijk in eerste instantie niet goed lijkt te passen in de consumptieruimte. Het toezicht maakt de jongeman bewuster van zijn gedrag en leidt ertoe dat hij zich verplaatst naar andere ruimtes. Door middel van gewenning aan- en inpassing van het cameratoezicht in het dagelijkse leven (*naturalization*), ontstaat er meer en meer een scheiding tussen gebruikers van de ruimte in welke mate zij een *interdictory space* ervaren. De risico's van de aanwezigheid van de *interdictory space* liggen in de mogelijkheden die het (camera)toezicht heeft tot het in de hand werken van stigmatisering, segregatie, polarisatie en discriminatie in een ruimte die zichzelf presenteert als openbaar. Het cameratoezicht vormt een selectief en classificerend middel ter filtering en afstoting binnen de ruimte waarin het plaatsvindt.

Voorwoord

Deze studie vormt de afsluiting van het bachelor curriculum binnen de studie Sociale Geografie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Het onderzoekt de invloed van (camera)toezicht op de fysieke ruimte en mentale beleving van de Koopgoot te Rotterdam. De onderwerpkeuze komt voort vanuit persoonlijke interesse die werd aangewakkerd door de behandeling van het Panopticummodel binnen de cursus Spatial Action. Ik zag gelijkenissen tussen het Panopticum en het huidige cameratoezicht en besloot deze gelijkenissen en de gevolgen hiervan, verder te onderzoeken. In een later stadium heb ik ervoor gekozen om het concept *interdictory spaces* van Steven Flusty, te betrekken binnen het onderzoek om hiermee meer nadruk te leggen op de ervaringen binnen de *space*. Iets dat in mijn ogen een aanvulling kan vormen op de huidige discussie m.b.t. cameratoezicht en een duidelijk sociaal geografisch stempel op het onderzoek drukt. De keuze voor de Koopgoot komt voort uit de onvergelykbare rol die de Koopgoot speelt binnen Nederland. Het is een extreem gereguleerd en geobserveerd gebied in een stad die als koploper geldt binnen de toepassing van cameratoezicht in Nederland.

Ik wil het voorwoord verder gebruiken om mijn begeleider: dhr. dr. O.T. Kramsch te bedanken voor de constructieve begeleiding. Tevens bedank ik de respondenten voor hun bijdrage aan dit onderzoek. Daarnaast bedank ik dhr. P.O. Koekoek, S. Joziase, M. Termorshuizen en dhr. M. Kwakernaak voor de morele ondersteuning en het gezelschap gedurende het schrijven van het onderzoek. Ik wens hen nog veel succes met het afronden van hun thesis. Ook bedank ik mw. J. Klok en mw. H. Huttinga voor het corrigeren en nalezen van mijn werk. Tot slot een dankwoord aan het cultuurcafé voor de soep, aan de personen die verantwoordelijk zijn voor de verbouwing van TVA1 i.v.m. de mooie faciliteiten en natuurlijk aan Bill en Rebecca van Radio Paradise voor de motiverende, meeslepende en vooral prachtige muziek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	8
1.1	Projectkader	8
1.1.1	Een Premature en Eenzijdige Discussie	8
1.1.2	Casus, de Rotterdamse 'Koopgoot'	11
1.2	Doelstelling	12
1.3	Onderzoeksmodel	13
1.4	Vraagstelling	14
2	Methodologie	17
2.1	Onderzoeksstrategie	17
2.2	Onderzoeksmateriaal	18
2.3	Operationalisatie	18
3	Theoretisch Kader	21
3.1	Het Pure Panopticum	21
3.1.1	Zichtbaarheid en Oncontroleerbaarheid	22
3.2	De Stad als Panopticum	24
3.2.1	De Fysieke Stad en de Geïncorporeerde Machtsfunctie	24
3.2.2	Zichtbaarheid en Oncontroleerbaarheid in de Stad	26
3.3	De Invloed van Toezicht op <i>Space</i>	26
3.3.1	<i>Space</i> of Ruimte?	26
3.3.2	Een Nieuw Soort <i>Space</i>	27
3.4	<i>Interdictory Space</i>	29
3.4.1	Het incorporeren van de <i>Interdictory Space: Quantification</i> en <i>Naturalization</i>	31
3.5	Parochiale Ruimte als onderdeel van een <i>Interdictory Space</i>	32
3.6	Conceptueel model	33
4	De Koopgoot als Panopticum	35
4.1	De Koopgoot	35
4.2	De Koopgoot Publiek of Privaat?	35
4.3	Cameratoezicht in de Koopgoot	37
4.4	De Koopgoot als Panopticum	38
4.5	Cameratoezicht als onderdeel van het Panopticum	43
4.6	Ervaringen met (camera)toezicht in de Koopgoot	43
4.7	De Mentale Beleving van een Panopticum	45
5	Creatie en Ervaringen van een <i>Interdictory space</i>	49

5.1	Koopgoot als <i>Interdictory space</i>	49
5.2	Ervaringen van een <i>Interdictory space</i>	51
5.3	<i>Power-Space</i> , de Invloed van Gender, Leeftijd en Etniciteit	56
5.4	<i>Naturalization</i> van het Cameratoezicht en <i>Quaintification</i> door Vormgeving	57
6	Conclusie en Aanbevelingen	59
6.1	Imperfect Panopticisme Creëert een <i>Interdictory Space</i>	59
6.2	De Koopgoot, een <i>Interdictory Space</i>	60
6.3	De Rol van de Gemeente Rotterdam en het Management van de Koopgoot	62
6.4	<i>Naturalization</i> en <i>Quaintification</i>	63
6.5	Het Probleem: de <i>Interdictory Space</i>	63
6.6	Aanbevelingen	64
7	Bibliografie	66
	Bijlagen	69

1 Inleiding

1.1 Projectkader

"Een partijlid had in principe geen vrije tijd en was nooit alleen, behalve in bed. Men ging ervan uit dat hij als hij niet werkte, at of sliep, deelnam aan een of andere vorm van gemeenschappelijke recreatie; iets doen waaruit een neiging tot afzondering leek te spreken, zelf in je eentje uit wandelen gaan, was altijd lichtelijk riskant. (...) Het was heel onverstandig je op zulke plaatsen te vertonen, tenzij je er iets te doen had. De patrouilles konden je aanhouden als ze je tegen het lijf liep. 'Mag ik je papieren even zien, kameraad? Wat heb je hier te zoeken? Hoe laat ben je van je werk gekomen? Is dit je normale weg naar huis?'-enzovoort enzovoort. Er was geen bepaling die verbood dat je langs een ongewone route naar huis ging, maar het was voldoende om de aandacht te trekken als de Denkpolitie ervan hoorde." (Orwell, 2010, pp. 83-85).

1.1.1 Een Premature en Eenzijdige Discussie

George Orwell schreef in 1949 een extreem doch uniek toekomstperspectief over de controlemaatschappij die zich in zijn visie sterk ontwikkelde. Het bovengenoemde citaat is onderdeel van het beeld dat hij toentertijd creëerde van de westerse wereld zoals die eruit zou zien in 1984. Reeds in 2011 lijken de ideeën van Orwell metaforisch voor het huidige (camera)toezicht in voornamelijk grotere westerse steden. Het laatste decennium is het cameratoezicht sterk opgekomen in Nederland. Rotterdam profileert zich binnen deze ontwikkeling als koploper en proeftuin, waarbinnen het cameratoezicht een geaccepteerd instrument is geworden om de veiligheid te verbeteren (directie Veiligheid, 2011, p. 3). Sinds 2000 is er in de gemeente Rotterdam permanent cameratoezicht aanwezig. Vierentwintig uren per dag, zeven dagen per week, houden medewerkers van de dienst Stadstoezicht en de politie de openbare ruimte in de gaten. Het aantal camera's in de regio Rotterdam bedraagt eind 2010 ongeveer 400 (directie Veiligheid, 2011, p. 3). In vergelijking met Nederlandse steden is Groot Brittannië in een veel verder gevorderd stadium met betrekking tot de omvang en toepassing van cameratoezicht. Per vijftien mensen is er in Londen één camera aanwezig, waardoor een individu gemiddeld driehonderd keer per dag door een beveiligingscamera gezien wordt (L. Bialasciewicz, persoonlijke communicatie, 29 november 2010). De wetenschappelijke discussie omtrent cameratoezicht in Groot Brittannië is logischerwijs ook verder ontwikkeld. De vraag naar kennis, waarop meningen kunnen worden gebaseerd, is groter. In Nederland zijn we gebaat bij de ontwikkelde kennis en moeten we deze kennis meer toepassen op

de huidige situatie om zodoende gevolgen van het cameratoezicht beter in beeld te krijgen.

De groeiende ontwikkeling in omvang en toepassing van cameratoezicht in Nederland wordt gestaafd door data. In 2006 bleek al bijna twintig procent van de Nederlandse gemeenten cameratoezicht in te zetten binnen de openbare ruimte. Naar verwachting zijn deze aantallen inmiddels gestegen en zullen alleen dezen maar verder stijgen, aangezien de helft van de gemeenten met cameratoezicht plannen heeft om uit te breiden, terwijl veertien procent van de gemeenten zonder cameratoezicht van plan is het binnenkort in te voeren (Melik, 2010, p. 93).

De huidige discussie rond cameratoezicht in de openbare ruimte richt zich vooral op de invloed van cameratoezicht binnen het privacyvraagstuk, het terugdringen van criminaliteit en de creatie van (on)veiligheidsgevoelens, en dan met name de spanning hiertussen. Afwegingen dienen gemaakt te worden tussen een beter gecontroleerde en geobserveerde ruimte tegenover het inleveren van privacy. De verhoging van veiligheid(gevoelens) in de openbare ruimte geldt vaak als legitimatie voor een toename in de toepassing van cameratoezicht. De uitspraak: "Ik heb toch niets te verbergen" is een veel gebruikt en geldig argument voor persoonlijke acceptatie van cameratoezicht. De vraag of cameratoezicht de openbare ruimte al dan niet veiliger maakt is aan veel discussie onderhevig. Onder onderzoekers is er geen consensus over de effecten van cameratoezicht op de veiligheid. Enerzijds concluderen onderzoekers dat criminaliteit vermindert en veiligheidsgevoel toeneemt. Anderzijds wordt er geopperd dat die resultaten mogelijk overdreven worden en dat het moeilijk is concrete conclusies te trekken vanuit de contextgevoelige materie (Gill, Bryan, & Allen, 2007, pp. 305, 306). Door de huidige invulling van de discussie over de spanning tussen veiligheid en privacy, raken andere aspecten van de invloed van cameratoezicht vaak onderbelicht. Internationaal is er in de jaren '90/2000 veel onderzoek gedaan naar de invloed van cameratoezicht op privacy en veiligheid maar ook naar de invloed van cameratoezicht op de fysieke- en mentale ruimte (*space*) waarin het toezicht zich bevindt. Waarschijnlijk in verband met de premature ontwikkelingen van het cameratoezicht, is er in Nederland weinig tot geen specifiek onderzoek uitgevoerd met betrekking tot de invloeden van cameratoezicht op *space*. Of zoals van Melik (2010, p. 97) omschrijft: "Het is van groot belang dat er meer inzicht komt in de oorzaken van angstgevoelens en de gevolgen van veiligheidsmaatregelen, voordat Nederlandse openbare ruimten, net als sommige buitenlandse plekken, in grote mate *jittery, stealthy, crusty, slippery* of *prickly* (zie paragraaf 3.4) worden door de toename van veiligheidsmaatregelen. Onderzoek hiernaar is in Nederland nog te beperkt". Ervaringen en gevoelens die personen ontwikkelen naar aanleiding van cameratoezicht zijn doorgaans onderbelicht, ondergeschikt en worden bijvoorbeeld zo weggezet dat het wordt toegeschreven aan het vrouwelijke (Koskela, 2000, p. 257).

De invloed van cameratoezicht beperkt zich niet alleen tot het privacyvraagstuk maar heeft ook gevolgen voor de fysieke infrastructuur van openbare ruimten, gedrag van de gebruikers binnen

de openbare ruimten, *exclusion* en *inclusion* (Koskela, 2000, p. 246). Kortom: invloed op de creatie van *space*. Cameratoezicht in openbare ruimten is er vaak op gericht om bepaalde mensen te beschermen (*inclusion*) en daardoor ook anderen buiten te sluiten (*exclusion*). Verschillende ruimten worden vaak op maat ingericht voor bepaalde doelgroepen van (veelal consumerende) mensen. Maar meningen over wat gepast en ongepast is met betrekking tot cameratoezicht verschillen; van cultuur tot cultuur en persoon tot persoon, net zoals de ruimtes en de mogelijkheden voor afwijkende meningen. Verschillende percepties worden sterk beïnvloed door bijvoorbeeld gender, etniciteit, nationaliteit, inkomen en het onderdeel zijn van een klasse (Lyon, 2002, p. 4). Politici en ambtenaren zien in cameratoezicht bijvoorbeeld een effectief instrument ter beveiliging van de ruimte. Het bedrijfsleven is misschien meer geïnteresseerd in het bieden van veiligheid voor potentiële consumenten en zullen cameratoezicht misschien gebruiken om consumentengedrag te analyseren (Töpfer & Hempel, 2003, p. 3).

Steven Flusty (2004, pp. 87, 88) beschrijft in de stad Los Angeles winkelcentra die beveiligd worden door camera's en beveiligingspersoneel. Dit, om de ruimte geschikt te houden voor het winkelend publiek. Het toezicht moet onder andere bereiken dat 'niet-consumenten' buiten gehouden worden. Personen in de ruimte worden geselecteerd en geobserveerd op basis van uiterlijke kenmerken die passen bij de ruimte en bij de mate waarin de betreffende persoon al dan niet in de ruimte gewenst is (Koskela, 2000, p. 246). Cameratoezicht kan tot gevolg hebben dat de ruimte verandert, er kunnen plaatsen ontstaan die mensen het gevoel kunnen geven gewenst of ongewenst te zijn. Zoals het citaat uit Orwell's '1984' laat zien; ontstaat er naar aanleiding van toezicht een ruimte waarin mensen continu bewust worden gemaakt van hun gedrag? Wordt het toezicht en de gevolgen van het toezicht geïncorporeerd door gebruikers van de ruimte en wordt het zo onderdeel van de fysieke ruimte? Of is de vergelijking tussen het huidige cameratoezicht en Orwell's 1984 overtrokken?

Het aanwezig zijn in een ruimte waarin men geobserveerd wordt en men ook bewust wordt gemaakt van de observatie roept vergelijkingen op met het Panopticisme. In de literatuur worden veel vergelijkingen gemaakt tussen de huidige ontwikkelingen met betrekking tot cameratoezicht en het gevangenismodel van Jeremy Bentham: het Panopticum. Vanuit het Panopticisme worden ideeën afgeleid dat degenen die geobserveerd worden, het gedrag aanpassen aan de gewenste situatie. Cameratoezicht creëert nieuwe machtsrelaties door de grenzen van het Panopticisme elektronisch te verleggen, waardoor steden enorme Panoptica worden (Koskela, 2000, p. 243). Het is echter de vraag of de stad gezien kan worden als een zuiver Panopticum. Zoals Lyon (2002, p. 4) aangeeft: "Wat we ook kunnen leren van Jeremy Bentham's Panopticum of van George Orwell's totalitaire televisiescherm technologie, het is niet duidelijk of ze ook geheel hulpvol zijn om hedendaags toezicht te begrijpen". In tegenstelling tot het Panopticum kent een stad schuilplaatsen, kan men in

en uit het Panopticum stappen, is men vrijwillig aanwezig, enzovoort (zie paragraaf 3.2). Toch bieden het model van Jeremy Bentham en de interpretatie van Michel Foucault een interessante kijk op de stad. Maar betreffende cameratoezicht in de openbare ruimte dienen we verder dan het Panopticum alleen te zien als een architecturale vorm van observatie; "It implies at its 'heart' already the collection of individualized codified information." (Töpfer & Hempel, 2003, p. 5).

1.1.2 Casus, de Rotterdamse 'Koopgoot'

In de gemeente Rotterdam is de laatste jaren sterk geïnvesteerd in het cameratoezicht. Begin 2007 bevonden zich in tien cameratoezichtgebieden 140 camera's (Politie Rotterdam-Rijnmond, Gemeente Rotterdam directie veiligheid, Openbaar Ministerie, 2007, p. 2). Eind 2008 zijn deze aantallen in de gemeente Rotterdam tot respectievelijk 21 gebieden en 280 camera's gestegen (Schreijenberg, Koffijberg, & Dekkers, 2009, p. 1). Vanuit een uitkijkkamer kunnen alle camera's vierentwintig uur per dag in de gaten worden gehouden en kan, waar nodig, ook gebruik worden gemaakt van de 1400 camera's die het Rotterdamse openbaarvervoer (RET) in gebruik heeft (VPRO, 2010). Het cameratoezicht beïnvloedt mogelijk een groot deel van de Rotterdamse inwoners en dan met name degenen die het Rotterdamse stadscentrum bezoeken, aangezien het cameratoezicht daar in de grootste mate aanwezig is. In 2000 werd het cameratoezicht voor het eerst in het centrum ingezet in de woonwijk Saftlevenkwartier en op het Stadhuisplein. Negen van de drieëntwintig cameragebieden bevinden zich in de deelgemeente centrum en in totaal bevinden daar zich 138 camera's in de openbare ruimte (Schijndel et al, 2010, p. 40).

In dit onderzoek zal, binnen de casus Rotterdam Beurstraverse (Koopgoot), een winkelgebied onderzocht worden op de aanwezigheid van cameratoezicht (een Panopticum) en de gevolgen die dit toezicht heeft op de creatie van *space* en de ervaringen van gebruikers binnen deze *space*. In mijn ogen is dit in de literatuur (met name in de Nederlandse) onderbelicht en biedt het onderzoek een interessante combinatie door het toepassen van bestaande theorieën te combineren met het verzamelen van empirische gegevens, welke nieuwe inzichten kunnen geven in de discussie omtrent cameratoezicht. De sterke groei in aanwezigheid van cameratoezicht geeft te denken over de mogelijke gevolgen die het toezicht heeft voor de ruimte en de gebruikers waar het toezicht plaatsvindt. Juist deze dimensie van de discussie, de ervaringen die gebruikers hebben bij het cameratoezicht en de betekenis die het voor hen heeft, dient niet terzijde geschoven worden als zijnde irrelevant of ondergeschikt aan de veiligheid. Maar moet onderzocht worden om zo kritisch te kunnen reflecteren op de huidige ontwikkelingen op het gebied van cameratoezicht om zodoende een completer beeld te kunnen vormen binnen de huidige ontwikkelingen. De Koopgoot biedt een interessante casus omdat het een ruimte betreft die ingericht is met het doel om te consumeren.

Juist dit soort ruimten bevinden zich op een interessant en tegenstrijdig vlak doordat de suggestie wordt gewekt dat iedereen welkom is maar in feite de ruimte vaak exclusief is (Koskela, 2000, p. 246). In winkelgebieden is het gemakkelijk om groepen te *excluden* die een marginale rol spelen ten opzichte van het doel van het winkelgebied, aldus Koskela (2000, p. 246).

Door modernistische opvattingen van Foucault en het Panopticum te analyseren vanuit postmodernistische opvattingen over *space* en *interdictory spaces*, kunnen de ontwikkelingen van *space* en *place* binnen een concrete casus worden onderzocht. Tezamen met ervaringen en opvattingen van de gebruikers van deze *space*, kan geanalyseerd worden hoe het cameratoezicht de fysieke ruimte en de gebruikers van de Koopgoot beïnvloedt. De wetenschappelijke relevantie ligt ook in de wijze waarop in het onderzoek fundamentele theorieën worden toegepast op een concrete casus. Het onderzoek zal laten zien dat de theorieën zich niet beperken tot alleen een ontologische waarde, maar ook concreet kunnen worden toegepast op de Koopgoot te Rotterdam.

1.2 Doelstelling

Zoals eerder beschreven in paragraaf 1.1, bevinden zich in de huidige discussie en in het huidige onderzoek naar cameratoezicht beperkingen. De kwalitatieve en vergelijkende benadering van dit onderzoek biedt in deze een aanvulling en biedt nut door een verdieping te vormen van de huidige kwantitatieve inzichten die zich met name richten op het privacyvraagstuk en veiligheid.

Theoretische kennis kan zo vergroot worden. Het doel van het onderzoek is dan ook:

Het leveren van een bijdrage aan bestaande inzichten over de invloed van (camera)toezicht in publieke ruimten, door het cameratoezicht in de casus (de Rotterdamse Koopgoot) te beschrijven, te vergelijken met het panopticummodel en te analyseren of de invloeden van het cameratoezicht op de ruimte en de gebruikers van de Rotterdamse Koopgoot bijdragen aan de ervaring en creatie van een interdictory (space).

Het onderzoek is theorieontwikkellend doordat aanvullingen worden gezocht op bestaande kennis. De aanvulling zal bestaan uit een wijziging van perspectief op het cameratoezicht, van een privacy-veiligheid discussie naar een uiteenzetting van mogelijke gevolgen voor ervaringen van gebruikers in een *space*. Alsmede dat er in bestaande literatuur, met name in Nederland, weinig tot geen onderzoek is gedaan naar cameratoezicht (binnen een concrete casus). "Het is van groot belang dat er meer inzicht komt in de oorzaken van angstgevoelens en de gevolgen van veiligheidsmaatregelen (...) Onderzoek hier naar is in Nederland nog beperkt" (Melik, 2010, p. 97). En zoals Lyon (2004,

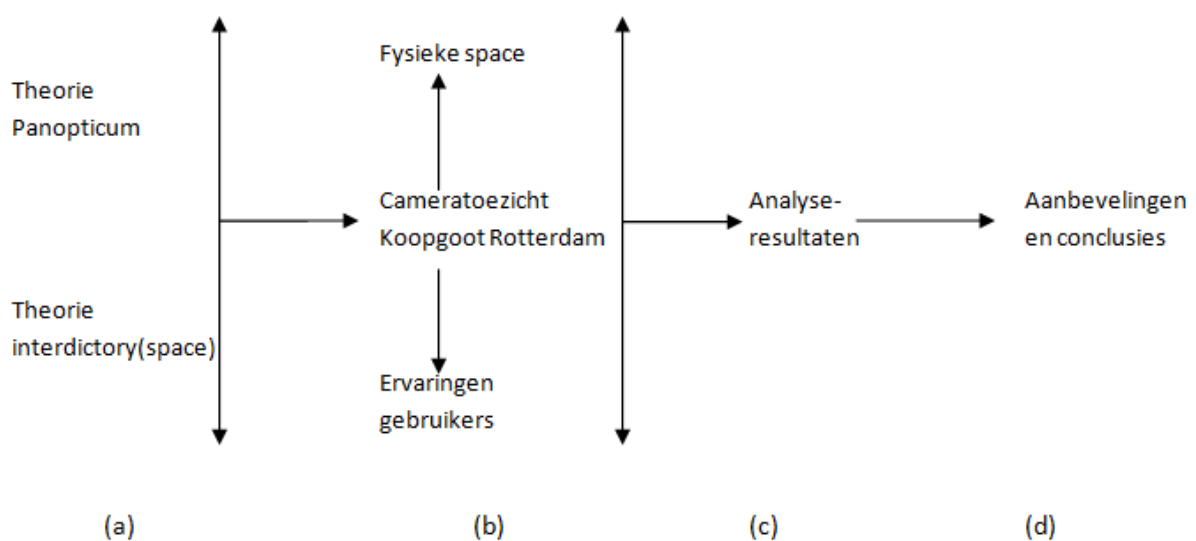
p.146) het beschrijft: "A second task is to find out exactly how people respond to and interact with systems that automate their transactions and handle their data".

Het onderzoek wordt uitgevoerd door bestaande theorie toe te passen op een casus. Het concept van *interdictory space* en het panopticummodel worden toegepast op- en vergeleken met de Rotterdamse Koopgoot. Het is niet de opzet van het onderzoek om met deze toepassing en vergelijking de concepten en theorieën te toetsen maar eerder om vernieuwde inzichten te verkrijgen. Empirisch onderzoek zal verricht worden door middel van een observatie en het afnemen van interviews. Conclusies en aanbevelingen zullen dus zowel gestoeld worden op theorie als wel empirie.

Het onderzoek is zowel haalbaar in tijd, als in onderzoekstechnische relevantie, alsmede om benodigde kennis zoals literatuur en respondenten binnen het onderzoek te kunnen raadplegen. Literatuur wordt gebruikt voor de conceptualisering en theoretische diepgang van het onderzoek. Empirische gegevens worden verzameld door middel van een observatie en interviews. Het doel is namelijk niet om te komen tot kwantitatieve en significante resultaten maar tot een uiteenzetting van achterliggende gevoelens en ervaringen van respondenten in de casus.

1.3 Onderzoeksmodel

Het fenomeen dat bestudeerd wordt in het onderzoek is het cameratoezicht in de Rotterdamse Koopgoot. Meer specifiek is het onderzoeksobject het cameratoezicht in de Rotterdamse Koopgoot en de invloed die het uitoefent op de (ervaring over) *space* van de gebruikers.

(Figuur 1: Onderzoeksmodel)

Het onderzoeksmodel (figuur 1) is zo opgebouwd dat het sturing geeft aan de invulling van het onderzoek. Het overzicht en de dynamiek van deze studie worden hierboven schematisch weergegeven (Verschuren & Doorewaard, 2007). Deel (a) van het model toont de bronnen op basis waarvan de onderzoeksoptiek zal worden ontwikkeld; dit zijn de theoretische concepten zoals het Panopticummodel en de theorie over *interdictory spaces*. In deel (b) wordt aangegeven op welke onderzoeksobject(en) de onderzoeksoptiek zal worden toegepast; in dit geval de gekozen casus, de Rotterdamse Koopgoot en de gebruikers van deze casus. Deel (c) symboliseert de analyse van de resultaten waarin onderzocht wordt in hoeverre het cameratoezicht de fysieke en mentale *space* van de Koopgoot en de gebruikers ervan beïnvloedt. Vanuit de analyse kunnen aanbevelingen worden gedaan en conclusies kunnen worden getrokken (d) over: hoe te werken met - oordelen over cameratoezicht in publieke ruimten zoals de Rotterdamse Koopgoot.

1.4 Vraagstelling

De doelstelling van het onderzoek dient geconcretiseerd te worden om uitvoerbaar te zijn. De onderzoeksvraag luidt zodoende als volgt:

Wat is de invloed van (camera)toezicht op de fysieke omgeving en mentale beleving van de Rotterdamse Koopgoot? Draagt het (camera)toezicht bij aan de creatie en ervaring van een interdictory (space)?

De hoofdvraag behandelt meerdere facetten en is daarom opgedeeld in een aantal deelvragen die deze verschillende facetten van de hoofdvraag belichten. De deelvragen zijn opgedeeld in drie groepen, de groepen beantwoorden ieder een deel van de hoofdvraag. De deelvragen dienen ter sturing van de hoofdvraag. Het gaat om de volgende deelvragen:

- 1) *Wat is een panopticum?*
In hoeverre kan een stad functioneren als een Panopticum?
Hoe functioneert space onder toezicht?

Deze deelvragen behandelen de theoretische achtergronden die de basis vormen voor het onderzoek. De deelvragen zullen beantwoord worden in het theoretisch kader (hoofdstuk 3) en gelden als de basis voor het empirisch onderzoek. Het theoretisch kader beschrijft niet alleen

bestaande theorie maar combineert ook concepten en vormt zo een eigen zienswijze binnen het onderzoek.

2) *Is de Koopgoot een publiek of een privaat gebied?*

Hoe functioneert het cameratoezicht in de Koopgoot?

In hoeverre functioneert de Koopgoot als Panopticum?

In hoeverre ervaren de gebruikers van de Koopgoot de ruimte als een Panopticum?

In hoofdstuk 4 wordt de theorie met betrekking tot de stad als Panopticum toegepast op de casus, de Rotterdamse Koopgoot. Ontwikkelde uitgangspunten over de mogelijkheden van een stad tot het zijn van een Panopticum worden getoetst en de ruimte en ervaringen van gebruikers in de ruimte worden beschreven en geanalyseerd.

3) *In hoeverre is de Koopgoot een interdictory space?*

In hoeverre ervaren de gebruikers van de Koopgoot deze als interdictory space?

Welke rol speelt het cameratoezicht in de creatie en ervaring van een interdictory space in de Koopgoot?

Door de toepassing van theoretische concepten en door middel van het verzamelen van empirisch materiaal zal onderzocht worden in hoeverre de Koopgoot te betitelen is als *interdictory space* en in hoeverre de gebruikers van de ruimte dit ook zo ervaren. De verschillende komen samen door de specifieke rol van het cameratoezicht te benadrukken. Een aantal begrippen en concepten staan centraal en dienen gedefinieerd te worden om zo het onderzoek op een eenduidige wijze uit te voeren.

Interdictory space: *space* dat zo ontworpen is dat mogelijke gebruikers onderschept, gefilterd of afgestoten kunnen worden. *Interdictory spaces* zijn ontstaan als een reactie op groeiende ongelijkheden in een bipolaire wereld en generen zelf ook ongelijkheid (Flusty, 2004, p. 69) (zie ook paragraaf 3.4).

Naturalization: toezicht wordt zo ingebed in het dagelijks leven dat de gebruikers het simpelweg niet meer doorhebben (Flusty, 2004, p. 80).

Panopticum: Het Panopticum van Jeremy Bentham is een architectonisch (experimenteel) gevangenismodel dat ontwikkeld is om constant te kunnen observeren en meteen te kunnen

herkennen. Michel Foucault heeft het aspect van macht toegevoegd aan het model. Het grootste effect van het Panopticum is het vergroten van het bewustzijn en de continue zichtbaarheid van de geobserveerde (de gevangene) die ervoor zorgen dat macht automatisch gaat functioneren en de effecten van deze macht permanent zijn (Foucault, 1975, p. 2) (zie ook paragraaf 3.1).

Space: zie paragraaf 3.3 voor een conceptualisatie van de stipulatieve definitie van *space*.

Quaintification: het ontwerp van *interdictory* technologieën zodat ze als onschadelijk en zelf als beoorlijk gezien worden (Flusty, 2004, p. 80).

2 Methodologie

2.1 Onderzoeksstrategie

Dit kwalitatieve onderzoek is gericht op het achterhalen van meningen, gevoelens en ervaringen van de respondenten. Het onderzoek interpreteert resultaten in haar natuurlijke omgeving. De vergelijking die in het onderzoek zal plaatsvinden tussen het panopticum en het cameratoezicht in de Rotterdamse Koopgoot, zal deels op basis van literatuurstudie en deels op basis van een open observatie, uitgevoerd worden. De Koopgoot geldt als case waarin het onderzoek zal plaatsvinden. In eerste instantie zal er een uiteenzetting gemaakt worden van de mogelijke gelijkenissen tussen het panopticummodel en de stad op zich. Het cameratoezicht in de Koopgoot wordt in kaart gebracht door middel van een observatie en er wordt gekeken naar overeenkomsten tussen een urbaan Panopticum en het cameratoezicht in de Koopgoot. De observatie vindt plaats aan de hand van de operationele kenmerken van het Panopticum, zoals weergegeven in figuur 2. De nadruk ligt op de fysieke kenmerken van de Koopgoot.

Op basis van de open observatie, interviews en literatuur zal er een beeld worden geschetst van de aanwezige *space* en de mate van aanwezigheid van een *interdictory space*. Met name de aanwezigheid en ervaring van een *interdictory space* zal ook worden onderzocht door gebruikers van de ruimte te ondervragen. Het zal gaan om interviews met een beperkt aantal respondenten, niet gekaderd op geslacht, leeftijd, etniciteit die gebruik maken van de Koopgoot. Deze keuze is gemaakt om zodoende juist verschillende lagen van de samenleving te onderzoeken op meningen en ervaringen, niet om te generaliseren maar wel om een breed scala aan percepties te weer te geven en zodoende eventuele bijzonderheden uit te lichten. Er is een verscheidenheid aan meningen over cameratoezicht. Zo kan bijvoorbeeld een prostituee het toezicht verwelkomen terwijl de bezoeker van de prostituee misschien het toezicht zal aanvoelen als storend (Hempel & Töpfer, 2003, p. 14). Terwijl dit in een andere situatie misschien weer andersom geldt. Ervaringen met (camera)toezicht binnen een ruimte zijn vaak zeer contextgebonden. Verschillen in etniciteit, leeftijd, gender en seksuele geaardheid kunnen meningen en ervaringen beïnvloeden. Elke persoon zal zijn eigen mening en redenen hebben voor zijn of haar beeld over cameratoezicht. In eerder onderzoek is gebleken dat mannen en vrouwen, ouderen en jongeren verschillend reageren op cameratoezicht. Zo zouden vrouwen en ouderen cameratoezicht meer steunen en gebieden waar cameratoezicht is vaker bezoeken ten opzichte van mannen en jongeren (Gill et al, 2007, p. 306). De respondenten zijn bij voorkeur mensen die in Rotterdam wonen en zo waarschijnlijk meer ervaring hebben met de Koopgoot. Respondenten buiten Rotterdam kunnen ook geschikt zijn, mits zij voldoende ervaring

hebben met het aanwezig zijn in de Koopgoot.

Doordat het onderzoek is gericht op het achterhalen van achterliggende ervaringen en gevoelens van de responden, is gekozen voor de interviewmethode: het ongestructureerde interview. Een combinatie van een *informal conversational interview* met minimale ondersteuning van een *interviewguide*. De *guide* dient ter leidraad van het interview en vormt niet een gesloten frame van vragen, de mogelijkheid om door te vragen moet mogelijk zijn. Het aantal interviews dat afgenomen wordt zal rond tussen de vijf en tien liggen. De interviews vormen niet de basis voor harde uitspraken maar kunnen interessante gevoelens en ervaringen van de doorgaans statisch geregistreerde gebruikers in de ruimte, weergeven. Deze ervaringen en gevoelens kunnen inzicht bieden in de invloed van cameratoezicht op de creatie en ervaring van een *interdictory space* in de Koopgoot. De observatie kan te allen tijde plaatsvinden en zal slechts tot doel hebben om inzicht te verkrijgen in de fysieke aanwezigheid van camera's in de Koopgoot.

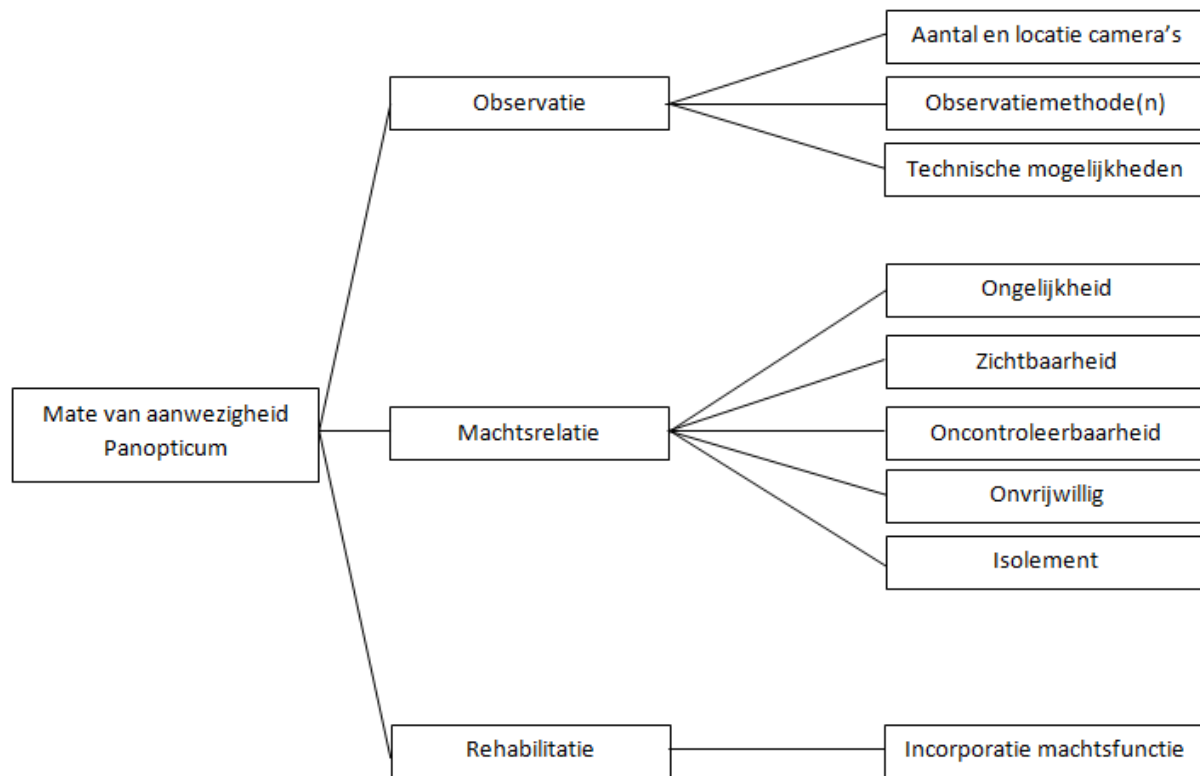
2.2 Onderzoeksmateriaal

Het onderzoeksobject in deze studie wordt gevormd door het cameratoezicht in de Koopgoot, en bestaat uit verschillende componenten. De fysieke omgeving van het onderzoeksobject zal onderzocht worden door middel van een observatie en door raadpleging van aanwezige bronnen over het cameratoezicht. De invloed van cameratoezicht op de *space* zal onderzocht worden door zowel de fysieke als emotionele gevolgen van het cameratoezicht te onderzoeken. Dit door middel van observatie, literatuuronderzoek en interviews met gebruikers van de ruimte. De ervaring van een *interdictory space* zal met name worden beoordeeld op basis van ervaringen van respondenten. Conceptualisering en theorie worden opgebouwd vanuit bestaande wetenschappelijke literatuur. Ervaringen en gevoelens worden gemeten door het bevragen van de gebruikers van de ruimte. Aan de hand van theorie en citaten van respondenten zal verslag worden gedaan in de onderzoeksanalyse en daaruit zullen conclusies en aanbevelingen worden getrokken.

2.3 Operationalisatie

De centrale begrippen in het onderzoek zijn te complex en abstract om direct bruikbaar en meetbaar te zijn in het onderzoek. Het proces van operationaliseren behelst het kiezen en nauwkeurig omschrijven van indicatoren voor deze complexe en/of abstracte begrippen (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 143). Vanuit deze indicatoren kan vervolgens de vertaalslag gemaakt worden

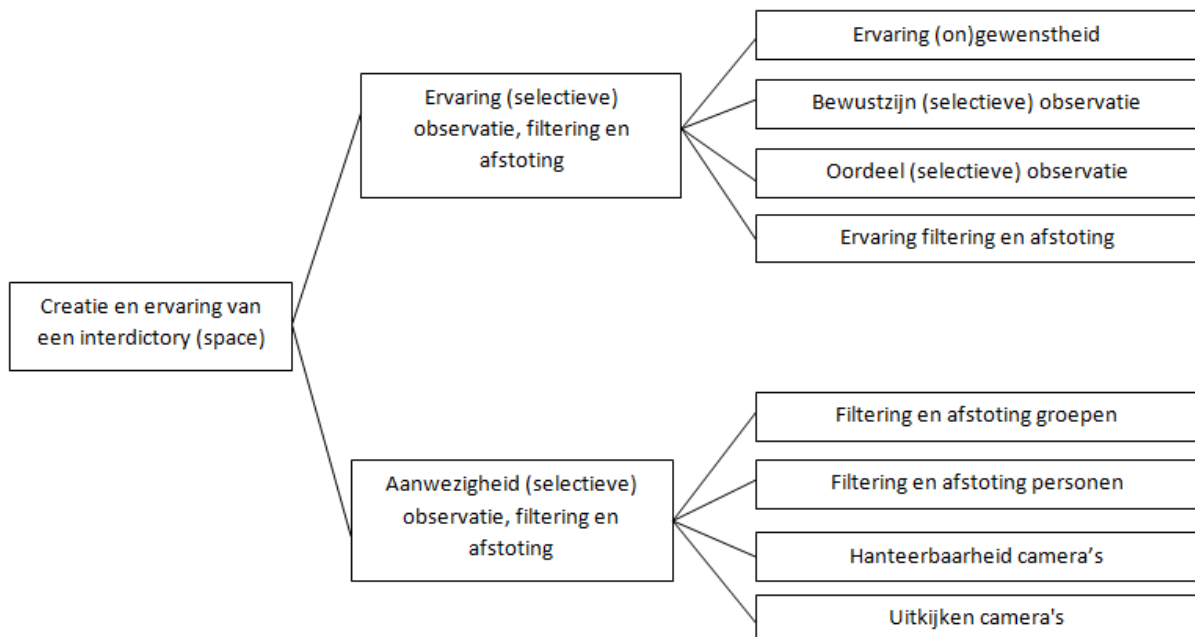
naar een instrumentalisering; het meetbaar maken en concreet opstellen van observatietopics en een interviewgide.

(Figuur 2: Operationalisatie; mate van aanwezigheid Panopticum)

Wat de invloed is van cameratoezicht op de Rotterdamse Koopgoot zal onderzocht worden vanuit een vergelijking tussen de Koopgoot en het Panopticummodel. Door middel van theoretisch onderzoek, een observatie en het houden van interviews; kunnen kenmerken van het Panopticummodel vergeleken worden met de daadwerkelijke situatie zoals deze momenteel aanwezig is in de Koopgoot. Het Panopticummodel ontwikkelt, door observaties en extreme regulering, machtsrelaties met de gebruikers van het Panopticum. Vanuit deze machtsrelatie kunnen rehabilitatie en incorporatie van de machtsfunctie ontstaan. Deze drie punten zijn wezenlijke onderdelen van het Panopticum en zijn zo geoperationaliseerd dat ze empirisch meetbaar zijn (zie figuur 2). De mogelijkheden die aanwezig zijn voor observatie in de Koopgoot zullen worden onderzocht door de aantallen camera's en eigenschappen van het cameratoezicht in kaart te brengen. Een totaal beeld van de mogelijkheden die het toezicht biedt in vergelijking met het alziende Panopticum schetsen overeenkomsten en verschillen. De machtsfunctie die het cameratoezicht al dan niet in zich heeft zal zowel onderzocht worden door te observeren hoe het toezicht werkt, alsmede gebruikers van de ruimte te ondervragen naar ervaringen met de aanwezigheid van camera's en het toezicht in het algemeen. Ten derde zal onderzocht worden in

hoeverre het cameratoezicht tot bewustmaking en incorporatie van macht leidt, tevens door middel van het afnemen van interviews.

(Figuur 3: Operationalisatie; creatie en ervaring van een interdictory space)

De creatie en ervaring van een *interdictory(space)* zal worden onderzocht door de fysieke ruimte te observeren en de gebruikers van de ruimte te ondervragen (zie figuur 3). De wijze waarop de camera's gehanteerd worden in het onderscheid maken tussen personen en groepen en de wijze waarop het toezicht wordt toegepast leveren informatie op die de mogelijke creatie van een *interdictory (space)* kunnen duiden. Om de ervaringen van mensen in de Koopgoot te achterhalen zullen het bewustzijn, oordelen over het bewustzijn en ervaringen van gebruikers in de ruimte, bevraagd worden. Het gaat dan om ervaringen van selectiviteit in het beoordelen, filteren en afstoten van personen en groepen in de ruimte. Positieve en negatieve ervaringen met betrekking tot de uitvoering van het cameratoezicht. Gevoelens, die al dan niet aanwezig zijn bij de respondenten, over het cameratoezicht en over de Koopgoot.

3 Theoretisch Kader

De veelzijdigheid aan opvattingen over het gebruik van het Panopticummodel, een vernieuwde kijk op *space* door de invloed van toezicht en de vertaling van het Panopticummodel naar hedendaagse vormen van *space*; dienen te worden uitgewerkt. Keuzes met betrekking tot interpretatie, selectiviteit in gebruik van concepten en keuzes die stuiten op mogelijke zwaktes binnen de conceptualisering; dienen te worden beargumenteerd. In het onderzoek staan een aantal begrippen centraal: camera)toezicht, het Panopticum en *interdictory (space)*. De theoretische achtergronden van deze begrippen/concepten zullen in dit hoofdstuk de revue passeren. Het theoretisch kader wordt deels gebruikt ter uitwerking van de gehanteerde concepten, alsmede wordt een uiteenzetting van deze concepten toegepast op de stad. Tot slot wordt er een conceptualisatie gegeven van *space* dat onder toezicht staat, omdat dit soort *space* een nieuw soort dimensie lijkt te geven aan bestaande ideeën.

3.1 Het Pure Panopticum

De toepassing van het Panopticummodel, gecreëerd door Jeremy Bentham, op cameratoezicht is discutabel. Een vergelijking die gemaakt wordt tussen cameratoezicht en het (pure) Panopticum is niet één op één te maken, aldus Lyon (2004, p.146) en Koskela (2000, p.252). Desondanks wordt in de literatuur omtrent cameratoezicht vaak verwezen naar het Panopticum en blijkt het enigszins gedateerde gevangenismodel wel degelijk nog steeds actueel toepasbaar.

Het Panopticummodel (zie afbeelding 1) is ontworpen door Jeremy Bentham. De letterlijke betekenis van het Latijnse woord Panopticum is, alziend (www.encyclo.nl). Het Panopticum staat model voor een ruimte (gevangenis) waarin personen onder continue observatie staan. Hoewel het model nooit exact gebouwd is (Crossley, 1993, p. 402), heeft de architectonische vorm wel als voorbeeld gegolden voor de bouw van (vaak) gevangenissen. Zoals bijvoorbeeld de koepelgevangenissen in Haarlem en Breda. Observatie speelt een belangrijke rol in de bewustmaking van het gedrag bij de personen aanwezig in het Panopticum. De architectonische vorm in combinatie met de continue observatie moeten leiden tot incorporatie van het gewenste gedrag (Foucault, 1975, p. 5). Het Panopticummodel is in die zin anders dan eerdere gevangenissen in die tijd, doordat het zich richt op het zichtbaar zijn. Waar eerder gevangenen weg werden weggestopt in donkere kerkeren worden ze in het Panopticum zo vastgezet dat ze continu gezien kunnen worden. Of zoals Foucault (1975, p. 3) het beschrijft: "*visibility is a trap*".

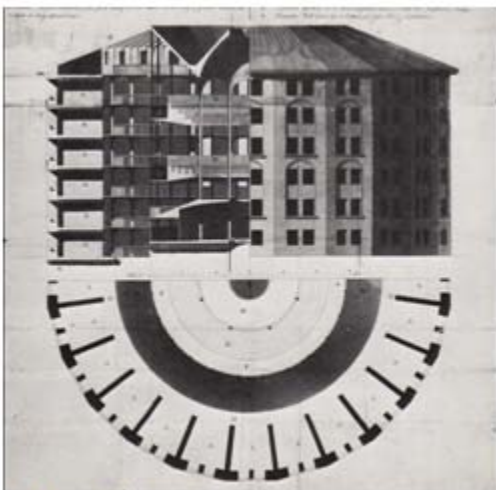
Bentham schreef zijn ideeën over het gevangenismodel in 1787 en stuurde ze in een briefwisseling door naar een vriend. Bentham beschrijft het gebouw als een cirkelvormig geheel waarin rond het gehele oppervlak zich zij aan zij cellen bevinden. In het midden van de ruimte bevindt zich een cirkelvormige toren waarin de opzichter plaats heeft. Tussen de toren en de cellen is een oppervlak aan open ruimte (Bentham, 1995, p. Brief 2). Elke cel heeft een raam naar buiten gericht waardoor genoeg licht binnen moet komen om zowel de cel te verlichten als wel de opzichter genoeg zicht moet geven om de cel te kunnen aanschouwen vanuit de centrale toren (Bentham, 1995, p. Brief 2). Foucault (1975, p.3) beschrijft nadrukkelijk dat de functie van de ramen ligt, in het laten doorschijnen van het licht. Het licht valt door de gehele cel en maakt het mogelijk om de gevangenen te observeren. De binnenste zijde van het gebouw en dus van de cellen, bestaat uit ijzeren hekwerk dat zo marginaal is dat de gevangene is opgesloten maar dat de opzichter nog wel de gehele cel kan zien. Het hekwerk bevat een deur waar de gevangene op de eerste dag wordt binnengebracht en waar de opzichter te allen tijde kan binnentreden. Door de gematigde hoeveelheid aan licht en door de inrichting en vorm van het gebouw, kunnen de gevangenen elkaar niet zien en niet met elkaar communiceren. De gevangene in het Panopticum heeft niet de mogelijkheden zijn medegevangenen of de opzichter te zien (Bentham, 1995, p. Brief 2). Door dit gebrek aan communicatiemogelijkheden van de gevangenen bestaat er ook niet het gevaar dat de gevangenen elkaar opstoken, samen een uitbraak plannen, nieuwe misdaden beraden, enzovoort. (Foucault, 1975, p. 4). In de nacht worden de cellen verlicht door lampen en reflectoren vanuit de centrale toren, waardoor ook in het donker de gevangenen permanent kunnen worden geobserveerd. De gevangenen kunnen niet onopgemerkt met elkaar praten doordat ze continu worden afgeluisterd door de opzichter, met behulp van stalen buizen die lopen vanaf de cellen naar de centrale toren. (Bentham, 1995, p. Brief 2). Het idee van de stalen buizen heeft Bentham later afgezworen omdat het niet uitvoerbaar bleek aangezien de gevangenen ook de opzichter zouden kunnen horen door de buizen (Foucault, 1975, p. 18).

3.1.1 Zichtbaarheid en Oncontroleerbaarheid

De interpretaties van het Panopticum door Michel Foucault in 1975 plaatsten het Panopticum in een ander perspectief doordat Foucault nadrukkelijk(er) het concept *macht* introduceert. Het Panopticum is een weergave van mogelijke machtsverdelingen binnen een gevangenis, leefgebied of samenleving. Het grootste effect van het Panopticum op de personen die in het Panopticum aanwezig zijn, ligt in de eenzijdige uitoefening van macht. De geobserveerde is zich bewust van de continue observatie en dat verzekert het automatisch functioneren van macht (Foucault, 1975, p. 2). Het model is zo gemaakt dat de gevangene handelt uit de perceptie dat hij of zij geobserveerd wordt, ongeacht of dat het werkelijk zo is dat de gevangene geobserveerd wordt of ongeacht de observator.

Voorwaarden voor deze werking van macht zijn zichtbaarheid en oncontroleerbaarheid. Zichtbaar, omdat de gevangene constant de wachttorens moet kunnen zien waardoor hij/zij herinnerd wordt aan de machtsverdeling. Oncontroleerbaar, omdat de gevangene nooit zeker moet kunnen weten of hij/zij daadwerkelijk geobserveerd wordt (Foucault, 1975, p. 4). De gevangene zal zich zodoende gedragen alsof hij/zij permanent geobserveerd wordt. In een aantal vervolg brieven schrijft Bentham over de toepasbaarheid van het Panopticummodel op andere soorten architectuur zoals bijvoorbeeld gekkenhuizen, ziekenhuizen maar ook scholen. Bentham kan zich geen tegenwerpingen voorstellen om kinderen in een Panopticum te plaatsen, in ieder geval de uren dat ze moeten studeren (Bentham, 1995, p. Letter 21). Het Panopticum zal dan gelden als plaats waar de kinderen controleerbaar zijn en waar zij niet onopgemerkt blijven en afgeleid worden.

De kracht van het panopticum ligt niet alleen in het rehabiliteren van gevangenen maar het kan gezien worden als een algemeen observatiemodel voor verschillende casussen waar controle benodigd is. "Het Panopticum is niet een simpel scharnier, een punt van uitwisseling tussen een machtsmechanisme en een functie; het is een manier waarin het mogelijk is machtsrelaties te laten functioneren binnen een functie en laat de functie functioneren door deze machtsrelaties." (Foucault, 1975, p. 6). En ook: "Het Panopticum moet begrepen worden als een generaliseerbaar model van functioneren; een wijze waarop machtsrelaties gedefinieerd worden in termen van het alledaagse leven." (Foucault, 1975, p. 2). Töpfler (2003, p. 5) geeft aan dat het Panopticum veel meer is dan een architectonisch ontwerp. Vanbinnen is het Panopticum een opslag van informatie waarin het afwijkende gesegregeerd wordt van de samenleving. Het Panopticum biedt rationaliteit voor sociale classificatie (Hempel & Töpfer, 2003, p. 5).

(Afbeelding 1: Het Panopticum van Jeremy Bentham)

3.2 De Stad als Panopticum

Het Panopticum zoals ontworpen door Bentham en de interpretaties van Foucault beschrijven een model dat grote gelijkenissen lijkt te hebben met de huidige aanwezigheid van cameratoezicht. Cameratoezicht dat wordt gebruikt als oplossing voor onveiligheid in urbane gebieden. Mensen worden geobserveerd zonder te weten door wie en wanneer; staan onder controle zonder fysieke interventie (Koskela, 2003, p. 293). De stad met cameratoezicht als laboratorium van macht. De toepassing van macht wordt instinctief gebruikt: mensen worden gecontroleerd, gecategoriseerd, gedisciplineerd zonder een specifieke reden (Koskela, 2003, p. 293). In hoeverre kan een stad fungeren als Panopticum?

3.2.1 De Fysieke Stad en de Geïncorporeerde Machtsfunctie

De ruimte waarin de geobserveerde zich bevindt, verschilt in urbane gebieden sterk van het Panopticummodel. Urbane, *publieke ruimte is niet beperkt noch begrensd* (Williams & Johnstone, 2000, p. 191). Het publiek heeft een keuze om in de ruimte aanwezig te zijn en heeft ook te allen tijde de mogelijkheid om de ruimte te verlaten. Dit in tegenstelling tot het Panopticummodel waarin de geobserveerde opgesloten is. Een Panoptisch kenmerk van de urbane ruimte is wel dat, indien een persoon gebruik wil maken van een urbaan gebied zonder daar geobserveerd te worden, het onmogelijk zou zijn om te leven in hedendaagse steden. Met name in stadscentra is het vrijwel uitgesloten dat een persoon zich kan bewegen zonder geobserveerd te worden (Koskela, 2003, p. 300). De hoge aantallen toezichtcamera's verlengen de Panoptische macht elektronisch, waardoor onze steden enorme Panoptiums zijn geworden (Koskela, 2000, p. 243). Ter illustratie gaf politiek geografe Bialasciewicz haar studenten in Londen de opdracht om een half uur door Londen te bewegen zonder geobserveerd te worden door camera's, dit bleek onmogelijk (Bialasciewicz, 2010, persoonlijke communicatie).

Waar het Panopticum een straffende rol had, kan worden gesteld dat ondanks de sterke mate van aanwezig toezicht, het *aanwezig zijn in een stad is geen straf is* (Koskela, 2003, p. 302). En sterk hiermee samenhangend: *een stad kent geen dwang*. De aanwezigheid van mensen in de stad is op eigen initiatief (Koskela, 2000, p. 252).

In paragraaf 3.1.1. wordt beschreven dat het Panopticummodel kan worden toegepast op meerdere ruimten dan alleen een gevangenis. Het model wordt door Bentham ook geschikt geacht voor scholen, fabrieken, barakken, gekkenhuizen, ziekenhuizen etc. (Ainley, 1998, p. 99). Allemaal verschillende ruimten waar men baat kan hebben bij controle zoals bijvoorbeeld ook kan gelden voor een stadscentrum, winkelcentrum of winkelstraat. Het verschil in deze, tussen de verschillende

ruimten, is dat de ruimten die Bentham beschrijft afgescheiden en definieerbare ruimten zijn (Fyfe & Bannister, 1996, p. 39). Dit *in tegenstelling tot stadscentra, winkelcentra of winkelstraten die doorgaans publiek toegankelijk zijn*. De stad is een bron van diversiteit; een samenkomst van gebeurtenissen, personen enzovoort. Het Panopticum werd juist geschikt geacht voor gebruik bij een bepaald soort groep zoals gevangenen, arbeiders of kinderen. Het winkelcentrum is in deze omschrijving wel weer meer een Panopticum aangezien de ruimte specifiek is ingericht voor consumenten.

De stad fungeert als architectonisch middel waarbinnen de *macht aanwezig is in time, space and environment*. Het doel van het toezicht in de ruimte is het creëren van *verantwoordelijke, zichzelf regulerende burgers* (Raco, 2003, p. 1872). De stad reguleert zo, bijvoorbeeld door middel van openings- en sluitingstijden (*time*), ruimte indeling (*space*) een algehele sfeer van machtsverdeling (*environment*). Met name winkelgebieden die compleet zijn ingericht met het doel een plaats te bieden waar de optimale mogelijkheden aanwezig zijn om te consumeren, incorporeren deze machtsfunctie. Cameratoezicht wordt gebruikt als (beveiligings)middel tot het bereiken van zo een optimaal mogelijk consumptiegebied (Raco, 2003, p. 1883). Waar in het Panopticummodel het disciplinair systeem stug en statisch is, *daarentegen speelt in urbane gebieden een sterke contextuele rol mee*. Hetgeen acceptabel is varieert van gebied to gebied, van tijd tot tijd, voor persoon tot persoon enzovoort (Koskela, 2003, p. 302). In het Panopticum lag de macht in handen van de toezichthouders van de staat. *In urbane gebieden zijn ook particuliere partijen actief in het houden van toezicht*. Het aantal camera's dat onder toezicht staat van particulieren ligt vaak zelfs hoger dan cameratoezicht dat uitgevoerd wordt door de autoriteiten (Koskela, 2000, p. 252).

Niet alleen de architectonische opzet van het Panopticum bepaalt of een bepaalde ruimte al dan niet voldoet aan het model van het Panopticum. De huidige fusies van urbane ruimte en visuele ruimte (het cameratoezicht) maken het onmogelijk om huidige vormen van controle en de functies van macht te begrijpen door alleen te kijken naar de architectuur (Koskela, 2003, p. 306). Het Panopticum is een model dat werkt door specifieke uitvoering en verdeling van macht. *Cameratoezicht kan gezien worden als een vorm van macht met een aantal dimensies* (Coleman & Sim, 2000, p. 624). Het aanwezig zijn in een stad is wel vrijwillig maar nieuwe vormen van controle zijn in toenemende mate onvrijwillig; steden vormen een *place* doordrongen met dwang (Koskela, 2003, p. 300). Koskela (2003) en Töpfler (2003) merken wel op dat het Panopticum van Bentham en dan met name de interpretatie van Foucault een duidelijk modernistisch karakter hebben. In de huidige postmoderne stad zijn macht en controle veel meer gespreid en flexibel (Koskela, 2003, p. 293). Dat maakt een vergelijking tussen het Panopticummodel en de hedendaagse stad niet altijd legitiem. Het Panopticum is vervangen door een post-Panopticum, gericht op individueel gedrag dat van buitenaf te observeren is in plaats van de traditionele observatie waarin de diepte van de

persoonlijkheid centraal stond (Koskela, 2003, p. 293) In plaats van de oppervlakkige registratie van gedrag op basis van uiterlijke kenmerken. Het huidige Panopticisme is imperfect, aldus Hannah (1997).

3.2.2 Zichtbaarheid en Oncontroleerbaarheid in de Stad

De gevangenen in het Panopticum incorporeren de macht door de continue zichtbaarheid en oncontroleerbaarheid. De observatie leidt tot dwang voor de gevangenen om de machtsverdeling te accepteren en te handelen naar de gewenste regels. De macht zou zo automatisch moeten functioneren. Personen aanwezig in een urbaan gebied worden ook bewust gemaakt van het cameratoezicht (Koskela, 2000, p. 252). Wetgeving verplicht dat gebruikers van een ruimte geïnformeerd moeten worden als ze worden geobserveerd door camera(s). Daarentegen zal een stad nooit sluitend continu zichtbaar zijn omdat er bijvoorbeeld altijd plaatsen zullen zijn die niet goed in beeld zijn gebracht door aanwezige hoeken of obstakels voor het cameratoezicht. Of er zijn bepaalde tijdstippen waarop het cameratoezicht niet geheel beeld heeft van de donkere stad. Een stad is in zijn geheel vaak niet ingericht op volkomen zichtbaarheid. De voorwaarde van oncontroleerbaarheid is zeker aanwezig bij cameratoezicht. Het exacte moment dat de camera wordt bediend en/of dat een specifiek persoon wordt geobserveerd is niet zichtbaar voor de gebruikers van de ruimte. Ook al ziet men de camera's, nooit weet men exact wanneer hij/zij al dan niet wordt geobserveerd (Koskela, 2000, p. 253). De bewegingen van een camera kunnen eventueel verhullen wanneer een camera zijn blik verlegd maar bij een groot deel van de camera's is dit niet waarneembaar.

3.3 De Invloed van Toezicht op *Space*

3.3.1 *Space* of Ruimte?

In het onderzoek zal er zowel gebruik worden gemaakt van het Engelstalige woord '*space*' als het Nederlandse 'ruimte'. Het begrip ruimte omvat in dit onderzoek specifiek de fysieke ruimte. *Space* daarentegen voegt een mentale beleving van de ruimte aan toe. De beleving van *space* komt vanuit de individu en is contextgevoelig, de ruimte is meer universeel. Een meer pragmatische reden voor de keuze van beide begrippen: er wordt in de literatuur vrijwel overal het woord *space* gebruikt, omdat in mijn ogen de vertaling van *space* naar ruimte niet dekkend is kies ik ervoor het begrip niet te vertalen. Doorvoerend op de pragmatische reden: in mijn ogen heeft het woord *space* een meer specifieke betekenis dan het meer algemenere, ruimte. Er kan aan het concept *space* meer betekenis worden verleend dan aan het begrip ruimte. Omdat in het onderzoek nadrukkelijk een casus wordt

bestudeerd waarin de ruimte niet alleen de architectonische vorm beslaat maar ook de inhoud, het gebruik, de beleving en ervaringen binnen de ruimte, vind ik het meer op inhoud gerichte *space* beter geschikt. Het begrip ruimte wordt wel gebruikt maar betekent puur en alleen de fysieke ruimte.

3.3.2 Een Nieuw Soort *Space*

De *space* waarin (camera)toezicht wordt toegepast, is een bijzonder soort *space*. De auteurs Koskela en Flusty schrijven over verschillende vormen van toezicht en de invloed hiervan op de *space* waarbinnen het toezicht plaatsvindt. Koskela beschrijft een typologie van *space* vanuit het idee dat de *space* die onder toezicht staat unieke eigenschappen herbergt: '*space under surveillance is formed, and is related to power structures and human emotions.*' (Koskela, 2000, p. 247). De invloed van macht en de functie uitgeoefend door macht spelen nadrukkelijk een rol in de *space* waar het toezicht aanwezig is. Een ruimte is niet alleen een cruciaal onderdeel voor machtsuitoefening, ook creëert macht een bepaald soort *space* (Koskela, 2003, p. 296). Plaatsen worden geherstructureerd vanuit de idee dat de ruimte een marktgerichte ruimte wordt. Toezicht is dan ook een essentieel element in het creëren van deze marktgerichte ruimte (Raco, 2003, p. 1883).

Er zijn veel verschillende typologieën van *space* ontwikkeld, die *space* al dan niet onderverdelen in fysieke-, mentale- en/of sociale *space*. Zoals Henri Lefebvre zijn conceptualisering van *socially produced space* en Edward Soja zijn *real and imagined spaces* (Johnston, Gregory, Pratt, & Watts, 2000, p. 647). Koskela streeft er niet naar een allesomvattende of nieuwe onderverdeling van *space* te maken en daarmee eerder gecreëerde concepten ter discussie te stellen. Hij zoekt juist naar een typologie die helpt om de *space*, dat onder toezicht staat, beter te begrijpen. De veranderende aard en productie van *space* kunnen volgens Koskela (2000) het beste worden begrepen wanneer ze worden onderzocht vanuit drie verschillende dimensies van *space*: *space as a container*, *power-space* en *emotional space*. Het zijn geen exclusieve en strikt afgebakende dimensies van *space* maar overlappen gedeeltelijk en zijn alle drie aanwezig in steden die onder toezicht staan. De concepten zijn tevens niet puur fysiek, mentaal of sociaal; ze zijn allemaal in wezen vooral sociaal. Dit wil alleen niet zeggen dat de fysieke ruimte genegeerd wordt (Koskela, 2000, p. 248). De nadruk ligt op de rol van cameratoezicht binnen de drie dimensies van *space*, de fysieke ruimte zoals het is ingebed in sociale betekenissen en toepassingen (Koskela, 2000, p. 248).

3.3.2.1 *Space as a Container*

Deze vorm van *space* is veel bediscussieerd. Met name Lefebvre benadrukt dat *space* geconstrueerd wordt en een *social production* is, een wijze waarop zowel mentale als materiële *space* omvat worden (Johnston et al, 2000, p. 647). Dit in tegenstelling tot de *space* als een statische en passieve

container. Koskela ziet het belang in van een benadering van *space as a container*. Hij beargumenteert dat de fysieke omgeving van cameratoezicht kan worden gezien als een container. De fysieke aanwezigheid van cameratoezicht beïnvloedt de personen in de ruimte (Koskela, 2000, pp. 248,249). *Space as a container* kan vervreemdend en desoriënterend werken doordat er geen zicht is op degene die door de camera kijkt, de camera terug kan kijken in de tijd en het behandelt het geobserveerde object als passief. Er is geen kans om invloed uit te oefenen op de situatie (Koskela 2000, p. 249). Koskela (2000, p.249) concludeert dat juist de aanwezigheid van cameratoezicht de *space* tot een container maakt. Doordat de toezichthouders van buitenaf de situatie bekijken, de geobserveerden passief zijn en er geen direct persoonlijk contact mogelijk is tussen de toezichthouders en de geobserveerden; wordt de virtuele *space* meer de waarheid dan de driedimensionele realiteit de waarheid is (Koskela, 2000, p. 250). Ondanks dat camera's zichtbaar kunnen zijn is het nog altijd onduidelijk waar bijvoorbeeld de uitkijkkamer is.

3.3.2.2 Power-Space

De Foucauldiaanse opvattingen over het Panopticum schetsen het belang van machtsrelaties in toezicht. Het Panopticum heeft als ultieme doel om een *space* te creëren waarin de gebruikers van de ruimte (de gevangenen) het eigen gedrag reguleren en de macht internaliseren. Omdat de gevangenen nooit weten of ze onder toezicht staan gedragen zij zich altijd alsof ze wel onder toezicht staan (Foucault, 1975, p. 4). De machtsuitoefening van cameratoezicht is overduidelijk, afwijkend gedrag moet gecontroleerd, criminaliteit teruggedrongen en *space* moet veiliger worden. *Power-space* in cameratoezicht kenmerkt zich doordat de geobserveerden nooit precies weten wanneer ze worden bekeken, door wie ze worden bekeken en wie de macht in handen heeft (Koskela, 2000, p. 253). In vergelijking met *space* als een container, voegen de personen in de *power-space* betekenis toe aan de ruimte. In tegenstelling tot de *space* als container, waarin de personen niet meer dan poppen in de ruimte zijn, hebben personen in *power-space* kenmerken als: ras, sekse, leeftijd, huidskleur, seksuele geaardheid enzovoort. Per persoon verschilt de houding tegenover en de ervaring met het cameratoezicht (Koskela, 2000, p. 256).

3.3.2.3 Emotional Space

Emotie en macht zijn in grondvesten met elkaar verweven. Als machtsrelaties en emotie, *space* produceren dan kan *space* ook worden begrepen als *emotional space* (Koskela, 2000, p. 257). Cameratoezicht kan een veelheid aan gevoelens losmaken bij zowel de observerende als de geobserveerde. Een tweedeling is te maken in de soorten gevoelens die ontstaan bij gebruikers van de ruimte: cameratoezicht kan (het gevoel van) veiligheid verhogen maar tevens het vertrouwen van mensen doen dalen. Negatieve gevoelens veroorzaakt door cameratoezicht ontstaan bijvoorbeeld

door een bewustwording: van de eigen kwetsbaarheid in de ruimte. Het onder controle zijn draagt niet per se bij aan het gevoel van het onder controle hebben en/of het zijn van een potentieel slachtoffer (Koskela, 2000, p. 259). Ervaringen met cameratoezicht zijn vaak ambivalent en verschillen van persoon tot persoon. *Emotional space* is doorgaans onderbelicht, ondergeschikt en wordt bijvoorbeeld zo weggezet dat het wordt toegeschreven aan het vrouwelijke (Koskela, 2000, p. 257). Foucault richt zich in zijn werk ook voornamelijk op de omgeving en de machtsposities waarbij de persoon als onderwerp vaak weinig ruimte krijgt. Koskela (2000) biedt ruimte voor de persoonlijke ervaringen en gevoelens die mensen ontwikkelen onder het toezicht van camera's.

3.4 Interdictory Space

Space dat onder toezicht staat heeft dermate unieke eigenschappen dat het zich niet altijd sluitend laat omschrijven door bestaande vormen van fysieke en emotionele *space*. Zoals gebleken is uit de voorgaande paragrafen produceert *space* dat onder toezicht staat een nieuw soort *space*. In dit onderzoek wordt de nieuw ontstane soort *space* omschreven als '*interdictory space*'. Deze vorm van *space* is ontwikkeld door geograaf Steven Flusty, en heeft veel raakvlakken met andere conceptualisering van *space* dat onder toezicht staat.

Het concept '*interdictory spaces*' van Steven Flusty is ontwikkeld vanuit een postmoderne visie op de hedendaagse stad. De stad die zich steeds sterker ontwikkelt als *interdictory space*. Een *interdictory space* is volgens Flusty (2003, p. 69) een ruimte die zo ontworpen is dat mogelijke gebruikers gefilterd en afgestoten kunnen worden, indien nodig. Flusty (2003, p.69) herkent zijn concept van *interdictory spaces* in verschillende soorten *space* zoals *gated communities*, *blockhomes* (wijken die gestructureerd worden door allerlei soorten van beveiliging) en ook in winkelcentra (Flusty, 2003, p. 69). Het ontstaan van *interdictory spaces* komt voort uit de aanwezigheid en groei van ruimtelijke ongelijkheid, de bipolariteit van de nieuwe wereld. Door de controle en *ordering* van deze ruimtelijke verschillen kunnen de verschillen in stand worden gehouden en zelfs worden uitgebreid (Flusty, 2003, p. 69). De *interdictory space* wordt opgedeeld in een vijftal soorten: *stealth space*, dat niet gevonden kan worden en verborgen is. *Slippery space*, dat slecht bereikbaar is en waarvan het veel moeite van kost om het te bereiken. *Crusty space*, dat slecht bereikbaar is door fysieke obstakels zoals muren en hekken. *Prickly space*, waar niet comfortabel gebruik van kan worden gemaakt zoals bewust oncomfortabel gemaakte bankjes in een park. Ten slotte nog *jittery space*, dat voor dit onderzoek van belang is. In *jittery space* kan geen gebruik gemaakt worden van een ruimte zonder geobserveerd te worden (Flusty, 2003, pp. 70-72). Veel van deze soorten *space*

zijn in combinatie met elkaar te herkennen in bepaalde ruimten.

Waar Flusty het concept *interdictory space* gebruikt, worden in de overige literatuur door auteurs vaak begrippen als: *regenerated space*, *exclusion*, *othering* en *social ordering* gebruikt.

Overlap tussen de verschillende conceptualiseringën bestaat eruit dat er een ruimte beschreven wordt die onder toezicht staat wat tot gevolg heeft dat bepaalde personen en of groepen mogelijk anders worden behandeld. De rol van cameratoezicht in de ruimte kan begrepen worden als de sociale ordening van een ruimte, zoals vaak voorkomend binnen vernieuwings- en herstructureringsplannen (*regeneration*) van *space* (Coleman & Sim, 2000, p. 623).

Herstructureringsplannen voor de stad Liverpool stonden in het teken van het creëren van een veilig stadscentrum waarin mensen zich genodigd voelen om te komen winkelen met het gezin.

Cameratoezicht gold als middel ter preventie. Als waarschuwing voor zakkenrollers en mensen die niet gewenst zijn, zodat zij niet straffeloos door het centrum konden lopen (Coleman & Sim, 2000, p. 629). Cameratoezicht dat zo gebruikt wordt als middel ter herstructurering van de binnenstad. Raco (2003, p. 1871) voegt daaraan toe dat herstructureringsprojecten en nieuw ontwikkelde winkelcentra, de publieke ruimte trachten te domesticeren. Dit door binnen de ruimte: diversiteit te managen, risico's die sociale ongelijkheid met zich meebrengt te reduceren en door het promoten van familiere deugden die de ruimte biedt (Raco, 2003, p. 1871).

Vanuit het idee dat een ruimte geschikt moet worden gemaakt voor de doelgroep waarvoor de ruimte is bedoeld, kan cameratoezicht gebruikt worden om het veiligheidsgevoel binnen de ruimte te vergroten en om eventuele onwelkome gasten te kunnen volgen. Volgens sommigen leidt deze ontwikkeling onvermijdelijk tot de uitsluiting van bepaalde groepen; als de ruimtes worden ingericht naar markgerichte ontwikkelingen (Raco, 2003, p. 1870). Volgens Urry (1995, p. 188) is de huidige opinie zo dat het benodigd wordt gevonden dat, voor het creëren van een veilige en esthetisch aantrekkelijke ruimte, sociale vervuilers verwijderd moeten worden. Individuen en groepen wiens aanwezigheid de kwaliteit van de ruimte mogelijk bedreigen worden gezien als deze sociale vervuilers, zoals: alcoholisten, drugsgebruikers, daklozen, dieven, jeugdbendes en soms zelfs toeristen. De ruimte wordt zo gecreëerd dat deze geschikt is voor een bepaald soort bezoekers en daarmee ook ongeschikt is voor de personen die ongewenst zijn in de ruimte. Een bepaald soort gedrag en uiterlijk is vereist om te kunnen participeren in de speeltuin van consumptie en vrije tijd die gecontroleerd wordt door het toezicht van de camera's (Töpfer & Hempel, 2003, p. 6). De selectiviteit binnen ruimtes met cameratoezicht, mede mogelijk gemaakt door cameratoezicht, creëert een ruimte waarbinnen geselecteerd wordt op basis van uiterlijke kenmerken en waar zodoende gestigmatiseerd en gediscrimineerd kan worden (Williams & Johnstone, 2000, p. 193). In een winkelgebied zullen camera's gebruikt worden om mensen op te sporen die ongewenst zijn. De persoon zijn of haar uiterlijk wordt als reflectie gezien van de mogelijkheden die de persoon heeft om

te consumeren. De consumptie *spaces* worden geësthetiseerd (Koskela, 2000, p. 246). Door middel van classificering op basis van mogelijkheden tot consumeren worden ruimtes ingericht en wordt cameratoezicht een middel van sociale uitsluiting (Töpfer & Hempel, 2003, p. 6). Of zoals Tabor (2001, p. 132) het beschrijft: "*Metaphorically, a surveillance camera is 'a gun'*". Het doel van de ruimte is niet langer het creëren van een aangename en homogene zone, het doel is een ruimte te creëren waarin het commerciële doel maximaal kan worden benut (Hempel & Töpfer, 2003, p. 6). Zoals Flusty ook benadrukt zijn er verschillende methoden om te reguleren wat voor een soort personen een ruimte gaan gebruiken. Er zijn voorbeelden van straatmeubilair waarbij het onmogelijk gemaakt wordt om bijvoorbeeld als dakloze (comfortabel) gebruik van te maken, of trappen in een winkelstraat worden natgespoten om hiermee te voorkomen dat ze als zitplaats gebruikt worden (van Aalst & Elke, 2002, p. 8). Maatregelen die vallen onder de *prickly places* van Flusty.

Cameratoezicht werkt zowel als controlemechanisme over het uitgeoefende gedrag, alsmede middel ter afschrikking. Het controlemechanisme werkt zo dat op ieder moment de mogelijkheid er is om geobserveerd te worden, gedrag dat niet gewenst is in de omgeving kan gelijk worden waargenomen (Koskela, 2000, p. 246). Een ander effect van cameratoezicht is de bewustmaking bij gebruikers van een ruimte dat zij geobserveerd worden. Hierdoor moet het cameratoezicht een afschrikkend effect hebben op personen die gedrag willen uitvoeren dat niet gewenst is (Koskela, 2003, p. 298). (Camera)toezicht kan zo leiden tot segregatie en polarisering. Binnen de ruimte is het moeilijker om in te leven, minder levendig en spontaan en zelfs 'dood' te noemen (Koskela, 2003, p. 294). Het uitoefenen van toezicht en de bijkomende sociale ordening bevestigt bestaande stereotypen en draagt zo bij aan bestaande machtsrelaties, in plaats van ze te aan te pakken (Koskela, 2003, p. 301). Door segregatie, purificatie en uitsluiting van verschillende groepen, moedigt het toezicht conflicten aan (Koskela, 2003, p. 303).

Het geheel aan uitsluiting, othering, sociale ordening, sociale verwijdering enzovoort; wordt in dit onderzoek het creëren van een *interdictory space* genoemd. Het onderzoek richt zich op de rol van cameratoezicht en daarom zal voornamelijk de *jittery space* belicht worden. Door te onderzoeken hoe de *space* van de Rotterdamse Koopgoot verandert en of de Koopgoot kenmerken heeft van een *jittery space* kunnen uitspraken gedaan worden over de eventuele invloed die dit zal hebben op de Koopgoot als *interdictory space*.

3.4.1 Het incorporeren van de *Interdictory Space*: *Quaintification* en *Naturalization*

De *interdictory space* wordt meer en meer onderdeel van de urbane ruimte, haar aanwezigheid wordt zelfs als prettig ervaren en kan gelden als bron van plezier (Flusty, 2004, p. 80). Dit proces wordt veroorzaakt door enerzijds steeds hogere niveaus van toezicht en fysieke controle in combinatie met de acceptatie van de hieruit voortgevloede sociale uitsluiting (Flusty, 2004, p. 80).

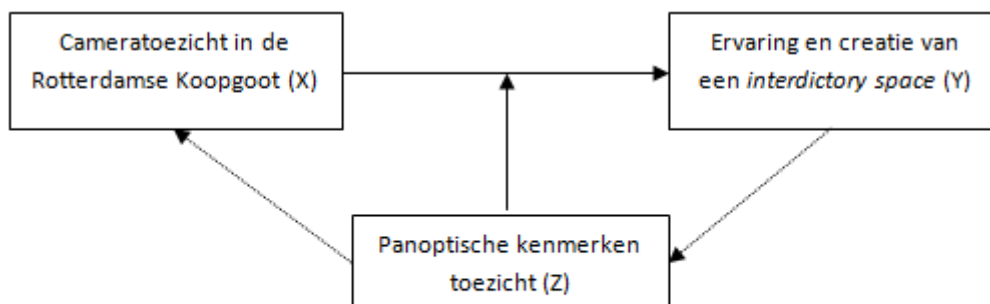
Twee verklarende factoren over het duale proces van een toename in toezicht en acceptatie van dit toezicht, zijn volgens Flusty (2004, p. 81): *quantification* en *naturalization*. Doordat toezicht dermate diep ingebed is in ons dagelijks leven valt het simpelweg niet meer op. Er ontstaat gewenning aan de aanwezigheid van cameratoezicht en aan extreem gereguleerde plaatsen, dit noemt Flusty *naturalization* van de *interdictory space*. *Quantification* houdt in dat het toezicht zo vorm wordt gegeven dat het wordt beoordeeld als onschuldig en zelfs als charmant. Flusty (2004, p. 81) geeft hierbij als voorbeeld een toegangspoort bij de filmstudio's in Los Angeles: de *Gateway to Knowledge* is zo ontworpen dat het een esthetisch mooie poort is en tegelijkertijd is binnen het ontwerp een ruimte gecreëerd die wordt afgesloten door geblindeerd glas waarbinnen beveiligers onopgemerkt kunnen observeren Flusty (2004, p. 80). Op deze wijze worden toezicht en esthetiek gecombineerd en bestaat de mogelijkheid dat acceptatie van het toezicht zo wordt bevorderd. Of het toezicht wordt dermate geïntegreerd binnen een ruimte dat het de gebruikers van de ruimte niet meer opvalt. Terwijl de stad zich richting urbaan Panopticisme haast, vermoet ze tegelijkertijd dit Panopticisme, dermate dat *naturalization* automatisch opkomt (Flusty, 2004, p. 81).

3.5 Parochiale Ruimte als onderdeel van een *Interdictory Space*

Het concept van *Interdictory spaces* wordt door Flusty voornamelijk toegepast op situaties zoals die aanwezig zijn in Noord-Amerikaanse steden. Zoals eerder aangegeven spitst het debat in Nederland zich dermate toe op de privacy-veiligheid discussie dat overige onderdelen van het onderwerp cameratoezicht in Nederland vaak onderbelicht raken. In het denken over onze democratische samenleving horen meer begrippen thuis dan alleen privacy en veiligheid (Muller, Kummeling, & Bron, 2007, p. 11). Legitimatie voor de toepassing van het concept *interdictory spaces* op de casus de Rotterdamse Koopgoot ligt onder andere in de gelijkenissen tussen de architectonische vorm van de Koopgoot in vergelijking met 'The City Walk' in Los Angeles en de conclusies die Flusty verbindt aan deze vorm van ruimtegebruik. In de Nederlandse literatuur wordt, ondanks de beperkte hoeveelheid, wel geschreven over ruimtes die toegespitst zijn op een bepaald soort personen en daardoor ongeschikt zijn voor ander personen. De vermindering van de publieke toegankelijkheid in de openbare ruimte is één van de recente ontwikkelingen waarmee de openbare ruimte wordt geconfronteerd. Dit gebeurt door private toe-eigening van het openbare domein door bedrijven (winkelcentra) (van Aalst & Elke, 2002, p. 7). Deze opkomst van, een soort semipublieke ruimten, is in Nederland uniek te noemen (zie paragraaf 4.2). De ontwikkeling lijkt in lijn te liggen met het concept van *interdictory spaces*. In de Nederlandse literatuur wordt dit concept weinig toegepast maar is er wel toepassing van een soortgelijk concept: parochiale ruimten. In verband met de verdere

ontwikkeling van inbreiding, lijken bepaalde ruimten weliswaar openbaar toegankelijk maar vormen zij tegelijkertijd duidelijk de ruimte van een bepaalde groep. Waardoor vreemden zich al snel buitengesloten voelen (Doorn, Uyterlinde, & Penninx, 2008, p. 14). Voor de publieke ruimte worden steeds meer (deels impliciete) gedragsregels opgesteld. Mensen zijn met name ongewenst doordat zij een afwijkende levensstijl hebben zoals daklozen, drugsgebruikers en randgroepjongeren die rondhangen. In winkelcentra wordt dit soort gedrag al langer ontmoedigd met behulp van algemene politieverordeningen die het drinken van eigen alcohol verbiedt en met behulp van algemene plaatselijke verordeningen zoals preventief fouilleren, samenscholingsverboden en 'opjaagbeleid' (Doorn et al, 2008, p. 15). Verschil tussen de parochiale ruimten en de *interdictory spaces* is te vinden in de actieve rol die het cameratoezicht beoefent in het concept van *interdictory spaces* ten opzichte van de parochiale ruimten. Waar de *interdictory space* een duidelijk actief filterende en interveniërende rol heeft, mede door het gebruik van cameratoezicht, lijkt de parochiale ruimte een meer beschrijvende status te zijn van een exclusieve ruimte. De Koopgoot is naar Noord-Amerikaans voorbeeld van winkelcentra (The City Walk) ontwikkeld en kenmerkt zich in haar regulering/handhaving van de ruimte en de gebruikers van de ruimte als parochiale ruimte. Maar met name door haar actieve filtering binnen de ruimte; als een *interdictory space* in uitvoering.

3.6 Conceptueel model

(Figuur 4: Conceptueel model)

De causale relatie die in het onderzoek onderzocht wordt en die getracht wordt te verklaren is de relatie tussen 'cameratoezicht in de Koopgoot' (X) en 'de ervaring en creatie van een *interdictory space*' (Y) (zie figuur 4). De aanwezigheid van 'Panoptische kenmerken van het toezicht' en dan met nadruk op de aanwezigheid van cameratoezicht, vormt het interactie-effect (Z). Het kan zo zijn dat het effect (ervaring en creatie van een *interdictory space*) overal binnen de casus bestaat, maar in het

ene segment van de werkelijkheid (cameratoezicht in de Koopgoot) sterker is dan in een ander segment (toezicht in de Koopgoot), of andersom natuurlijk (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 285). Het toezicht in de Koopgoot kan als aanleiding gelden voor de ervaring en creatie van een *interdictory space*. Maar eventueel zijn de Panoptische kenmerken van de Koopgoot oorzaak voor een verschil in sterkte in de ervaring en creatie van een *interdictory space*. De variabele Z interacteert namelijk met de onafhankelijke X in het veroorzaken van de afhankelijke variabele Y. Hun gezamenlijke effect op de Y wordt een interactie-effect genoemd (Verschuren & Doorewaard, 2007, p. 285). De stippellijnen die lopen vanaf Y via Z naar X; tonen een mogelijk feedbackproces. De ervaring van een *interdictory space* kan door een groei in vraag, verdere groei in cameratoezicht veroorzaken.

4 De Koopgoot als Panopticum

4.1 De Koopgoot

In 1996 werd de Koopgoot in de huidige vorm opgeleverd. De goot werd aangelegd om de winkelfunctie van de Rotterdamse binnenstad te versterken en zodoende te kunnen concurreren met winkelcentra Zuidplein en Oosterhof. In verband met een gebrek aan ruimte werd er gekozen voor een verdiepte winkelpromenade. (van Aalst & Elke, 2002, p. 21). De Koopgoot verbindt de Lijnbaan en de Hoogstraat door middel van een verdiepte passage, die deels onder de Coolingsingel doorloopt. Zodoende geldt de Koopgoot ook als verbinding van twee winkelzones, de Van Oldenbarneveltplaats/Lijnbaan en Het Beursplein; waar eerder de drukke Coolingsingel een barrière vormde (zie afbeelding 2). De ruimte heeft een zeer organische en Mediterrane uitstraling. Het oppervlak van de Koopgoot golft onder de Coolingsingel waarmee het bovenaanzicht een soort een twee-blads-propeller vorm heeft (zie afbeelding 2). Deze typische kenmerken worden versterkt door de aanwezige steensoorten, aardse kleuren, fontein, kunstvormen en de bomen (zie afbeelding 4,5 en 6). De Koopgoot is ontworpen door de architecten Jon Jerde en Pi de Bruin. De Amerikaan Jon Jerde is onder andere bekend door het ontwerpen van *shopping malls*: *The City Walk in Los Angeles* en *Horton Plaza in San Diego*. Met name de *City Walk in Los Angeles* wordt door Steven Flusty veel gebruikt ter illustratie van zijn theorie over *interdictory spaces* (van Aalst & Elke, 2002, p. 21). Waar Flusty zijn inspiratie deels haalt uit de *City Walk*, legitimeren (zoals beschreven in paragraaf 1.1.1) de gelijkenissen in het ontwerp van de Koopgoot en de *City Walk* de toepassing van *interdictory spaces* op de Koopgoot.

4.2 De Koopgoot Publiek of Privaat?

Grenzen tussen private en publieke ruimten zijn steeds moeilijker te bepalen en verschuiven bovendien voortdurend (van Aalst & Elke, 2002, p. 40). De Koopgoot neemt een bijzondere positie in binnen deze discussie aangezien zij privaat eigendom is van een consortium bestaande uit een aantal private partijen en de gemeente Rotterdam. Vanaf de jaren tachtig is er in Nederland meer en meer een cultuur ontstaan waarin verantwoordelijkheden binnen de discussies rond eigendom, verschoven zijn van overheden naar de private sector (Van Melik, 2008, p. 115). Een vergelijkbare ontwikkeling in het Verenigd Koninkrijk wordt door Raco (2003, p.1869) aangehaald. Stadsvernieuwing focust zich de afgelopen twintig jaar met name op het aantrekken van

investeerders, middenklasse winkelaars en -bezoekers door het transformeren van ruimten tot consumptieruimten.

De Koopgoot is een publiekprivate samenwerking van een consortium waarin ING Vastgoed, Multi Vastgoed, de gemeente Rotterdam en een winkeliersvereniging zitten (van Aalst & Elke, 2002, p. 21). De mate waarin de Koopgoot publiek is kan discutabel genoemd worden. Op het eerste oog verschilt de Koopgoot niet veel van andere winkelstraten, het betreft een open ruimte waar iedereen kan toetreden en in tegenstelling tot andere winkelcentra wordt de Koopgoot 's nachts niet gesloten. Tegelijkertijd is de ruimte ingericht voor een bepaald soort mensen (consumenten), heeft de ruimte eigen specifieke regels en heeft de particuliere beveiliging de mogelijkheid om ongewenste personen te verwijderen uit de Koopgoot (zie afbeelding 3). Het inrichten van de ruimte ten behoeve van het consumeren kan gezien worden als het creëren van positieve verdringingsverschijnselen. Namelijk het aantrekkelijk maken van een ruimte heeft een bepaalde aantrekkingskracht op een bepaald soort mensen, in dit geval consumenten. En zo vaak automatisch een verminderde aantrekkingskracht op mensen die zich niet aangesproken voelen door de ruimte. Tegelijkertijd worden er in de Koopgoot negatieve verdringingsverschijnselen gebruikt om hiermee bepaalde groepen direct uit te sluiten zoals door het creëren van regels en door de aanwezigheid van beveiligers en camera's om de situatie te reguleren. Binnen de ruimte is er bewust voor gekozen om zitbanken en horecagelegenheden niet toe te staan.

Dit soort ruimten is te kenmerken als semipubliek omdat ze als een publieke ruimte ogen maar toch veel kenmerken van een private ruimte in zich hebben (van Aalst & Elke, 2002, p. 7). Nadelen van het soort semipublieke ruimten noemen Van Aalst en Ennen (2002, p. 7): het gevaar dat deze semipublieke ruimten de sociale functie verliezen en de onveilige gevoelens toenemen over de voormalig openbare ruimte. De publieke toegankelijkheid is niet meer vanzelfsprekend wanneer dominante groepen delen van de stad ontoegankelijk maken voor anderen, er is sprake van verdringingsverschijnselen (van Aalst & Elke, 2002, p. 8). In het artikel *Fear and Fantasy in the Public Domain*, beschrijven Melik, Van Aalst en Van Weesep (2007, p. 35) de Koopgoot als een *secured public space*. Dit label hebben ze toegewezen aan de Koopgoot naar aanleiding van de aanwezigheid van relatief extreme vormen van toezicht. Het management van de Koopgoot heeft op dat moment 68 camera's geïnstalleerd, in de ruimte zijn geen straatmeubelen aanwezig op een aantal prullenbakken na. Op de dimensie *regulation*, krijgt de koopgoot een gemiddeld oordeel, aangezien de particuliere beveiliging een belangrijke rol heeft maar ook afhankelijk is van de politie en zodoende niet puur en alleen solistisch kan optreden (Van Melik et al, 2007, p. 35).

Opvallend genoeg kenmerkt de Koopgoot zichzelf als een "openbaar wandel- en winkelgebied". Bij het intreden van de Koopgoot is deze uitspraak zichtbaar op de borden waarop de huisregels in de Koopgoot worden beschreven (zie afbeelding 3). Ondanks de semipublieke

kenmerken kan de Koopgoot zodoende benaderd worden als openbaar gebied, aangezien het management van de Koopgoot klaarblijkelijk zelf ook streeft naar openbaarheid van het gebied.

4.3 Cameratoezicht in de Koopgoot

De gemeente Rotterdam heeft in januari 2011 een brochure uitgebracht (directie Veiligheid, 2011) waarin het beleid met betrekking tot het cameratoezicht wordt toegelicht. Het cameratoezicht in Rotterdam is permanent: vierentwintig uur per dag en zeven dagen in de week worden de camerabeelden bekeken door de dienst Stadstoezicht onder leiding van de politie Rotterdam. Eind 2010 hangen er in heel de gemeente Rotterdam ongeveer 325 camera's (directie Veiligheid, 2011, p. 3).

Of in gebieden cameratoezicht moet en mag worden toegepast is afhankelijk van een drietal voorwaarden. Er is een dringende maatschappelijke behoefte nodig voor cameratoezicht, het cameratoezicht moet evenredig zijn aan het doel dat met het toezicht wordt beoogd (eis van proportionaliteit) en tot slot moet het beoogde doel niet op een andere manier bereikt kunnen worden (eis van subsidiariteit). De gemeente tracht, door een aantal beleidsuitgangspunten te hanteren, het cameratoezicht op een zo duidelijk en eerlijk mogelijke manier toe te passen. Voor personen in de ruimte moet het duidelijk zijn dat zij zich in een cameragebied bevinden. De camera's houden alleen toezicht op openbare ruimtes, ramen van woningen en bedrijven worden bijvoorbeeld digitaal afgedekt met een grijs blok. Ten derde is het een uitgangspunt dat alle incidenten die waargenomen worden ook worden opgevolgd. De besluitvormer over het cameratoezicht is, tot slot, de burgemeester. Zonder toestemming van de burgemeester kunnen geen camera's geplaatst worden (directie Veiligheid, 2011, pp. 4, 8).

Aanvragen voor cameratoezicht kunnen gedaan worden door deelgemeenten. In elke aanvraag moet aan de hand van een viertal doelen worden beschreven waarom cameratoezicht benodigd is. De vier doelen van het cameratoezicht zijn: het verminderen van het geweld en de overlast op straat, bijdragen aan de doelstelling schoon, heel en veilig, het verbeteren van de veiligheidsgevoelens van bewoners/bezoekers en het verbeteren van de effectiviteit van het optreden van politie en justitie. Tevens moet de aanvraag voorzien zijn van een sfeerrapportage van-, en een overzicht over het aantal incidenten in het betreffende gebied (directie Veiligheid, 2011, pp. 9, 10). Er kunnen verschillende redenen zijn waardoor een aanvraag wordt afgewezen: wanneer het gaat om stelselmatig observeren van personen of groepen, als het probleem niet groot genoeg is, als het niet duidelijk is of cameratoezicht zal helpen, als het een tijdelijk probleem is, als de locatie niet

zeven dagen per week bekeken hoeft te worden en bij praktische overwegingen (directie Veiligheid, 2011, p. 12).

Het cameratoezicht in Rotterdam is in eerste instantie bedoeld om de openbare orde te bewaken en geldt vooral als preventief. Ter ondersteuning van deze keuze wordt artikel 151c van de Gemeentewet aangevoerd (Schijndel, Schreijenberg, & Homburg, 2010, p. 14). Vermoedelijk wordt hier de volgende zinsnede uit artikel 151c van de Gemeentewet mee bedoeld: "De raad kan bij verordening de burgemeester de bevoegdheid verlenen om, indien in het belang van de handhaving van de openbare orde noodzakelijk is, te besluiten tot plaatsing van vaste camera's(...)" (directie Veiligheid, 2011, p. 6). Het handhaven van de openbare orde zou dan niet alleen betekenen dat camera's alleen reactief gebruik worden maar dat het cameratoezicht in eerste instantie proactief wordt ingezet.

Er zijn verschillende wijzen waarop een incident kan binnenkomen bij de centrale uitkijkruijnte van de afdeling regionaal cameratoezicht. Allereerst kunnen de uitkijkers zelf incidenten constateren. Ten tweede kan de meldkamer van de politie een incident doorgeven aan de uitkijkruijnte. Tot slot heeft de RET (Rotterdamse openbaarvervoerbedrijf) haar eigen private cameranetwerk. Op aanvraag van de politie kunnen beelden doorgeschakeld worden naar de uitkijkruijnte van de politie (Schijndel et al, 2010, p. 7). Er is dus niet één persoon of organisatie die een continu beeld op de Koopgoot kan uitoefenen. Ondanks de totale afdekking van de camera's kunnen de camera's niet allemaal live vanuit een positie bediend worden (zie paragraaf 4.4), vermoedelijk kan wel een beroep worden gedaan op de beelden van particulieren camera's bij eventuele opsporing (Schijndel et al, 2010, p. 7).

4.4 De Koopgoot als Panopticum

In paragraaf 3.2 wordt aan de hand van bestaande literatuur beschreven in hoeverre een stad vergeleken kan worden met het Panopticummodel. Een stad waar cameratoezicht gehanteerd wordt bezit een aantal kenmerken die sterk overeenkomen met het Panopticum. Door middel van een observatie zijn de overeenkomsten, tussen het Panopticummodel en een concrete casus waar cameratoezicht wordt toegepast (de Koopgoot), onderzocht aan de hand van een lijst met observatietopics (zie bijlage: 2. Topics observatie).

Van Meelik et al (2007, p. 35) beschrijven dat er in de Rotterdamse Koopgoot omstreeks 2007 in totaal achtenzestig camera's aanwezig zijn. Dit aantal blijkt het totaal aan camera's te zijn waarbij zowel de Koopgoot als wandelgebied, en de winkels in de Koopgoot in zijn meegerekend. Uit

de observatie is gebleken dat in de Koopgoot een totaal van zeventien zichtbare camera's aanwezig zijn. Aangenomen mag worden dat er in de openbare ruimte zich geen onzichtbare camera's bevinden, aangezien een van de doelstellingen van de gemeente bestaat uit het streven naar zichtbaarheid van de camera. De zeventien camera's zijn niet allemaal in het bezit van de gemeente. De omdat de gemeente werkt met het soort witte camera's dat te zien is op afbeelding 7. Van dit soort camera's zijn er zes in de ruimte aanwezig waarvan twee zich bevinden aan de bovenzijde van de hoofdingang net aan de rand van de Koopgoot, deze camera's hebben ook de mogelijkheid om de Koopgoot te observeren. Het merendeel aan camera's in de Koopgoot is in particulier bezit. Van dit soort zwarte camera's (zie afbeelding 8) zijn er in totaal elf aanwezig in de Koopgoot. Het eigendom van deze camera's ligt in handen van het Koopgoot management en het beheer van de camera's wordt uitgevoerd door de particuliere beveiligingsorganisaties: Trigion en AR Beveiliging. Trigion is de organisatie die continu de camera beelden kan inzien en ARB kan gebruik maken van de camera's bij verdachte situaties (Actys Retail BV, persoonlijke communicatie, 31 mei 2011).

Het publiek in de Koopgoot is verre van verplicht om in de ruimte aanwezig te zijn. In tegenstelling tot het Panopticummodel is het geen verplichting om in de Koopgoot aanwezig te zijn, het tegenovergestelde lijkt eerder waar. Het publiek wordt de Koopgoot ingelokt met muziek (zowel binnen als buiten de winkels), organische versieringen, bomen en planten, fonteinen, bijzondere architectuur en ongewone steensoorten. Door middel van speciale acties, optredens en prijsvragen wordt getracht een commercieel aantrekkelijke ruimte te creëren. Het geheel heeft een luxe uitstraling en is daarmee niet vergelijkbaar met omliggende winkelstraten. Door de bouw van de Koopgoot en dan met name de diepe ligging, is de bereikbaarheid matig. Het aanwezig zijn in de ruimte is dan

De Panoptische kenmerken van de Koopgoot werden ook merkbaar in de uitvoering van het onderzoek. In het contact met een medewerkster van het Veiligheidsloket van de Gemeente Rotterdam werd duidelijk dat het niet toegestaan is om interviews af te nemen in de Koopgoot. Ook als de interviews voor niet-commerciële doeleinden bedoeld zijn, is het interviewen van respondenten verboden. Het nemen van foto's ter ondersteuning van het onderzoek bleek ook niet mogelijk. Navraag bij het aanwezige beveiligingspersoneel leidde wel tot het verlenen van toestemming voor het fotograferen. Volgens de betreffende beveiliging gold de beperking van het fotograferen alleen op bepaalde dagen en voor fotocamera's van een bepaalde grootte. Mijn observerende aanwezigheid (rondlopend met camera, kladblok en pen) wekte ogenschijnlijk geen argwaan bij degenen die het (camera)toezicht hanteren. Ik ben tenminste niet aangesproken op mijn verdere aanwezigheid in de ruimte. Wel moet gezegd dat overige vragen, met betrekking tot de werking van de particuliere camera's, allemaal zijn beantwoord ondanks de mogelijke gevoeligheid van deze informatie (technische mogelijkheden, locaties etc. van de camera's).

(Figuur 5: Eigen ervaringen van de Koopgoot als *interdictory space*)

niet verplicht, maar de beperkte mogelijkheden om de ruimte te verlaten en de aantrekkingskracht die de ruimte probeert uit te oefenen op de gebruikers van de ruimte; kunnen gezien worden als zaken die een plichtmakend effect geven.

Het publiek heeft beperkte mogelijkheden de ruimte te verlaten. In verband met de eerder genoemde diepe ligging kunnen de gebruikers van de ruimte maar via een beperkt aantal routes de Koopgoot in- en uittreden. De ruimte is te betreden via trappen, roltrappen en met de lift. De trappen bevinden zich bij de twee hoofdingangen aan de uiteinden van de Koopgoot (zie afbeelding 9). Bij twee van de drie zijingangen zijn roltrappen aanwezig en de derde zijingang gaat richting het metrostation Beursplein. Er ontstaat als het ware een groot kruis van uitgaande wegen, doordat de zij- en hoofdingangen haaks op elkaar staan. De twee zijingangen worden 's avonds afgesloten met een hekwerk. De hoofdingang wordt niet-, en de zijingang naar de metro worden later afgesloten. Een aantal winkels heeft meerdere verdiepingen waardoor men door deze winkels de ruimte kan in- en uittreden via de eerste verdieping, die uitkomt op het Beursplein. In de avond wanneer de winkels sluiten zijn de mogelijkheden om de ruimte te betreden en te verlaten dus ook meer beperkt. Aan de buitenzijden van de Koopgoot zijn obstakels geplaatst waardoor het niet mogelijk is om met een auto de Koopgoot te betreden.

Het is geen straf om aanwezig te zijn in de Koopgoot. Sterker nog: een bezoek wordt vaak gezien als uitstapje. Het Panopticum had een straffende rol in zich. Mensen in de ruimte waren opgesloten naar aanleiding van hun gedrag. De Koopgoot biedt juist een esthetisch aantrekkelijke ruimte die als zeer prettig ervaren kan worden. Veel mensen zien een bezoek als een uitstapje, van buiten Rotterdam komen mensen speciaal de stad bezoeken voor de Koopgoot. Onderzoek van Aalst en Ennen (2002, p.30) beschrijft dat uit enquêteonderzoek in de Koopgoot blijkt, dat het merendeel van de bezoekers zeer tevreden is over de Koopgoot. Met name de oordelen over de veiligheid zijn zeer positief, 84 procent van de van de bezoekers is positief tot zeer positief over de veiligheid overdag.

Het is uitgesloten dat een persoon zich in de Koopgoot kan bewegen zonder het risico te lopen dat hij/zij geobserveerd wordt. Het cameratoezicht in de Koopgoot is van zo een niveau dat praktisch elke vierkante meter geobserveerd kan worden. De camera's zijn tactisch opgesteld zodat ze de gehele ruimte kunnen bezien. In de ruimte zijn weinig hoekvormen aanwezig waar mensen zich zouden kunnen verschuilen. Door het gebruik van organische, ronde vormen zijn er bijna geen plaatsen die onbedekt zijn. Toch zijn er enkele plaatsen waar de camera's ogenschijnlijk geen beeld op hebben zoals achter pilaren en/of enkele hoeken. Alleen is het onmogelijk om die locaties te bereiken zonder in het zichtveld van andere camera's te komen. Zoals door de particuliere beveiliging wordt aangegeven: "door middel van drie beweegbare camera's kunnen wij de gehele Beurstraverse zien." (Actys Retail BV, persoonlijke communicatie, 31 mei 2011). Enkel en alleen de

particuliere camera's hebben dus al de mogelijkheid om de gehele ruimte te observeren, daar komen de camera's in het bezit van de gemeente nog bij. Door deze permanente bemanning van het cameratoezicht kan geconcludeerd worden dat aanwezigheid in de Koopgoot onherroepelijk leidt tot geobserveerd worden.

Het publiek weet dat het permanent geobserveerd kan worden maar kan niet exact weten op welk moment en waar hij/zij geobserveerd wordt. Bij het binnentreden van de Koopgoot wordt gemeld dat er continu cameratoezicht aanwezig is in de Koopgoot (zie afbeelding 3). Deze melding wordt weergegeven bij iedere ingang behalve de ingang via het metrostation. Naast de borden waarop in tekst wordt aangegeven dat er cameratoezicht aanwezig is in de Koopgoot, zijn er ook afbeeldingen te zien op borden met onder anderen het logo van een camera. De exacte locatie van de camera's wordt niet weergegeven. Aan de ronde witte camera's is niet te zien waar deze heen kijkt, de camera is geblindeerd aan de onderzijde. Alleen als de zon op de camera schijnt is het mogelijk om in de ronde bol een camera te zien en dus ook te zien waarop deze camera gericht is. Twee van de aanwezige zwarte camera's kunnen bewegen de overige camera's zijn ogenschijnlijk van hetzelfde type maar zijn immobiel. Van beide soorten zwarte camera's kan gezien worden waarop de camera's gericht zijn. Van de twee mobiele camera's is de beweging te herkennen en zodoende kan men ook weten of de camera nadrukkelijk een bepaald persoon of een bepaalde groep observeert. In de Koopgoot zelf wordt geen duidelijkheid gegeven wanneer de camera observeert. Er wordt enkel weergegeven dat er cameratoezicht aanwezig is. De ruimte functioneert, zoals Koskela (2000) aangeeft, als een container omdat het object (de gebruikers) als passief wordt behandeld. *Space* zoals een container kan vervreemdend en desoriënterend werken doordat er geen persoonlijk contact mogelijk is tussen de toezichthouders en de geobserveerden (Koskela, 2000, p. 249).

De gebruikers van de ruimte weten niet wie het cameratoezicht in handen heeft. Degene(n) die door middel van de camera's observeert is niet zichtbaar. De camera kan gezien worden als verlengmiddel van de observant zijn zichtveld maar tegelijkertijd is de observant zelf onzichtbaar. Naast dat het cameratoezicht niet direct een gezicht krijgt is het ook onbekend welke instantie in het algemeen verantwoordelijk is voor het cameratoezicht. Op de informatieborden aanwezig in de Koopgoot wordt aangegeven dat aanwijzingen van politie en (beveiligings)personeel opgevolgd dienen te worden, maar een expliciete verwijzing naar het cameratoezicht en het gebruik van de beelden wordt niet gegeven. Wel staat op de zwarte camera's aangegeven bij welk bedrijf ze geproduceerd worden, maar dit blijkt weinig samen te hangen met degenen die ook daadwerkelijk de beelden bekijken (Actys Retail BV, persoonlijke communicatie, 31 mei 2011). Voor veel mensen vormt de particuliere beveiliging de personificatie van het toezicht, maar onduidelijk blijft ook of zij ook degenen zijn die de camerabeelden te zien krijgen.

De ruimte is niet geheel open, er zijn veel regels, desondanks zijn er geen individueel

afgescheiden ruimtes. In de Koopgoot zijn geen fysieke belemmeringen die het onmogelijk maken contact te hebben met andere mensen. Waar in het Panopticum duidelijk afgebakende cellen aanwezig zijn, is de ruimte in de Koopgoot geheel open. Gebruikers van de ruimte zijn juist vaak in gezelschap van andere mensen. De mogelijkheden waar bij uitstek gecommuniceerd kan worden met elkaar, zoals de aanwezigheid van horecagelegenheden, terrassen, zitbanken enzovoort zijn niet aanwezig in de Koopgoot. Je zou kunnen zeggen dat de mogelijkheden tot interactie wel beperkt worden of in ieder geval niet worden bevorderd. De uitzondering die de regel bevestigt bevindt zich in het overdekte gedeelte van de Koopgoot waar bij een chocolatier een aantal tafels en stoelen staan. Naast het gebrek aan mogelijkheden ten behoeve van persoonlijke interacties, zijn er ook concrete verboden die het onmogelijk maken te interacteren. Er is een verbod op samenscholing in de ruimte wat de mogelijkheden tot communiceren verder beperkt. Nogmaals, door de diepe ligging van de Koopgoot is de verbinding met de rest van het centrum op een bepaalde manier beperkt. Interactie tussen het centrum en de Koopgoot kan alleen plaatsvinden door gebruik te maken van de trappen, roltrappen en de lift.

De Koopgoot is heel duidelijk geschikt gemaakt voor een bepaalde groep, consumenten. De ruimte is alleen interessant voor mensen die willen consumeren, voor hen zijn dan ook allerlei voorzieningen in de ruimte aanwezig. De ruimte is in die zin eentonig: mensen die in de ruimte gezelligheid zoeken, willen ontspannen, werken, rondhangen of iets dergelijks, zijn niet echt welkom en op hen sluit de ruimte niet goed aan. De aankleding van de Koopgoot, architectuur, het aanwezige groen, de kunst en muziek; spreken bepaalde groepen misschien meer aan dan andere. Eerder onderzoek door Aalst en Ennen (2000, p.30) ondersteunt dit. 61 procent van de aanwezigen in de Koopgoot komt er om te winkelen, wat door de auteurs becommentarieerd wordt als een hoog percentage. Tevens wordt de Koopgoot gekenmerkt als plaats waar geen plek is voor ongenode gasten (van Aalst & Elke, 2002, p. 38).

Ten slotte is de ruimte zeer disciplinair te noemen, met name voor een gebied dat zich profileert als openbare winkel- en wandelzone. De Koopgoot heeft een groot aantal huisregels (zie afbeelding 3) waarmee de ruimte zich tracht te verzekeren van het wegblijven van een bepaald soort publiek en daarmee aanlokkelijk poogt te zijn voor een ander publiek. Met name jongeren, die niet de Koopgoot bezoeken om te consumeren, lijken verdreven te worden aangezien er een verbod is op samenscholing, muziek maken, skeeleren, rolschaatsen, skateboarden en steppen. Met name de verboden op skeeleren, rolschaatsen, skateboarden en steppen lijken een symbolische waarde te hebben voor een verbod op 'spelen' in het algemeen. Aangezien de ruimte bij uitstek geschikt is om te skaten etc. en bijvoorbeeld niet geschikt is om te voetballen, hoeft ook geen verbod opgelegd te worden op voetballen maar alleen op skaten om zodoende de mogelijkheden om te spelen te beperken. Een tevens opvallende regel is het verbod op fotograferen en filmen, bij navraag aan de

particuliere beveiliging blijkt dit verbod niet te worden nagestreefd. Fotografieren schijnt alleen niet te mogen in uitzonderlijke situaties en bij gebruik van 'grote' camera's. Het verbod impliceert wel dat de ruimte niet in de openbaarheid mag worden afgebeeld, mensen mogen klaarblijkelijk niet teveel mogelijkheden hebben om de ruimte (en het cameratoezicht) te kunnen observeren.

4.5 Cameratoezicht als onderdeel van het Panopticum

De effectiviteit van het Panopticummodel is afhankelijk van een totale combinatie aan factoren. Door de fysieke omgeving, het toezicht, de toezichthouder, regulatie van de gebruikers en de machtsverdelingen goed te configureren, kan een geheel ontstaan waarin gedragsrehabilitatie kan plaatsvinden. In die zin is het cameratoezicht in de Koopgoot niet puur en alleen Panoptisch. Het cameratoezicht kan niet worden losgekoppeld van het geheel aan toezicht en de inrichting van de ruimte. Zoals aangegeven door een drieëndertig jaar oude winkelier: "Ik ervaar geen machtsverschillen na aanleiding van het cameratoezicht, omdat ik de mensen van de particuliere beveiliging hier goed ken is het voor mij geen probleem. Ik weet dat de beelden in goede handen zijn, als het ware". Deze reactie kenmerkt de situatie doordat het cameratoezicht als onderdeel wordt gezien van het totale toezicht in de Koopgoot en niet als losstaande variabele. Het geheel van toezicht, zoals ook in het Panopticum, bestaat uit de observatie, ruimte-indeling en regelgeving. Het cameratoezicht is een onderdeel, zij het een zeer belangrijk onderdeel, het vormt het alziende oog van het Panopticum. Daarentegen functioneert het niet los van de ruimte-indeling en de regelgeving. De Koopgoot als Panopticum in zijn geheel is de interveniërende variabele die samen met het cameratoezicht, de ruimte en de gebruikers binnen de ruimte beïnvloedt.

4.6 Ervaringen met (camera)toezicht in de Koopgoot

De ervaringen van de respondenten zijn achterhaald door middel van het afnemen van interviews aan de hand van een *interviewguide* met daarin opgenomen een aantal onderwerpen en mogelijke vragen (zie bijlage: 1. *Topics interview*). De respondenten zijn allemaal gebruikers van de Koopgoot en onder hen is een trend te herkennen in hun beantwoording van de vragen. De respondenten onderscheiden wel Panoptische kenmerken in de Koopgoot maar ervaren de ruimte toch niet als een Panopticum. Sterker nog ze beoordelen de Koopgoot louter positief wat contrasteert met de straffende en plichtmatige motieven van het Panopticummodel. Zes van de zeven respondenten zijn zich bewust van het cameratoezicht in de Koopgoot maar niet iedereen voelt zich ook daadwerkelijk

bekeken. Onder de respondenten die zich bekeken voelen kan het cameratoezicht verschillende uitwerkingen hebben. Een achtenveertig jaar oude vrouw die werkzaam is in een kroeg nabij de Koopgoot geeft aan: "Ik heb ook weleens dat de aanwezigheid van een camera mij bewust maakt van de onveiligheid in het gebied. De camera hangt er natuurlijk niet voor niets ". Evenwel laat een zesendertig jaar oude vrouwelijke winkelier in de Koopgoot, weten: "Ik vind het idee dat er een camera hangt niet storend. Sterker nog in bepaalde gevallen, met name in de drukte, vind ik het zelfs prettig om te weten dat er een middel is dat wel overzicht kan houden. Ik heb geen negatieve ervaringen met het cameratoezicht". Een tweetal mannelijke respondenten geeft aan geen enkel gevoel te hebben bij het waarnemen van het cameratoezicht: "Ik ben bekend met de aanwezigheid van cameratoezicht in de Koopgoot. De aanwezigheid van de camera's interesseren mij niet, ik ervaar ze passief", aldus een vierendertig jaar oude Schiedammernaar. Opvallend is de reactie van een drieëntwintig jaar oude man, hij geeft aan: "Misschien val ik wel op voor de camera door mijn opvallende uiterlijk (pet, zonnebril, wijde kleren). Zodoende pas ik soms wel mijn gedrag aan omdat ik niet wil dat de mensen een verkeerd beeld van mij krijgen". De jongeman ervaart dus wel de observatie die hem beoordeelt op zijn uiterlijk en past vervolgens zijn gedrag ook aan op een gewenste ideaal.

Waar onder de respondenten consensus over heerst, is het waardeoordeel over het cameratoezicht: ze zijn er tevreden mee. Het cameratoezicht wordt niet gezien als straf maar juist als verrijking van de ruimte. Doordat de personen in kwestie niets te verbergen hebben, ervaren zij het cameratoezicht niet als straf. Een 36 jarige vrouwelijke winkelier laat noteren: "Mijn gedrag wordt niet beïnvloed door het cameratoezicht. Ik ben een nette burger." En de drieëntwintig jaar oude man, die zelfs weleens geweerd is uit de Koopgoot, geeft aan: "De huidige situatie in de Koopgoot is goed, ondanks de selectiviteit en de regels. Er zijn genoeg andere plaatsen waar ik heen kan gaan om rond te hangen of te dansen." Vergelijkbaar zijn de reacties op de vraag of de respondenten na aanleiding van het cameratoezicht hun gedrag aanpassen. Zes van de zeven respondenten antwoorden hier ontkennend op, ze zien geen aanleiding tot het aanpassen van hun gedrag. De drieëntwintig jaar oude man heeft hier (wederom) een afwijkend antwoord: "Rondhangen in de Koopgoot is geen optie. Ik ben weleens met een groepje vrienden muziek gaan luisteren in de Koopgoot en wezen dansen maar toen werden we weggestuurd door agenten. In de avond is het wel gemakkelijker dan maakt het niet zoveel uit als je rondhangt. Elke vrijdag hangen er groepen in de Koopgoot maar die worden wel weggestuurd door de politie. Je mag niet chillen in de Koopgoot, dat wordt niet toegestaan. Er zijn bijvoorbeeld geen bankjes, daarvoor moet je ergens anders heen." En verder: "Ik weet dat ik, als ik naar de stad ga, me moet gedragen". Het toezicht, waar cameratoezicht een onderdeel van is, geeft redenen voor deze man om zijn gedrag aan te passen. Het cameratoezicht heeft een vervreemdend effect op deze respondent.

Het merendeel van de respondenten valt het cameratoezicht in de Koopgoot niet op: "het cameratoezicht valt totaal niet op in de ruimte, ik ben er snel aan gewend geraakt", aldus een zesenzestig jaar oude man. Een mogelijke verklaring wordt gegeven door de zesendertig jaar oude winkelier, zij zegt: "Het went ook zeer snel, als je de Koopgoot binnenkomt via de metro-ingang dan word je ook geobserveerd door camera's. Dus de overstap naar de Koopgoot went heel snel. Ik werk hier maar ik zou niet weten waar de camera's hangen". Twee respondenten raken niet of in mindere mate gewend aan het cameratoezicht, te weten de man van drieëntwintig: "De aanwezigheid van cameratoezicht valt me wel op", en een man van negenenvijftig: "Als ik een camera zie op een plaats die ik nog niet kende denk ik wel eens: al weer één. Het worden er steeds meer en meer, dat geeft me een dubbel gevoel".

Het onderwerp machtsverdeling beoordelen de respondenten verschillend. Overeenkomstig geven de respondenten aan, ongeacht de ervaring van een machtsverschil, geen problemen te hebben met de eventuele aanwezigheid van een machtsverschil. Een uitzondering is de negenenvijftig jaar oude man, die aangeeft: "Het is voor mij niet duidelijk wie toegang heeft tot de beelden, ik ervaar wel een machtsverschil in de Koopgoot". De zesendertig jarige winkelier merkt dat haar mening wel verandert naarmate ze meer bewust wordt van het cameratoezicht: Ik ben me er niet van bewust hoe de camera's werken, ook ervaar ik geen machtsverschil tussen mij en degene die mij observeert. Hoewel als ik er zo over nadenk is er zeker een machtsverschil". Dit antwoord is mogelijk te kenmerken als een desoriënterend effect van het cameratoezicht. Het gebrek aan duidelijkheid over: door wie en wanneer het cameratoezicht wordt toegepast, heeft een desoriënterend effect op deze respondent.

4.7 De Mentale Beleving van een Panopticum

Zoals in paragraaf 4.4 beschreven wordt zijn er verschillende aspecten aan de Koopgoot die te beoordelen zijn als Panoptisch. Door middel van het houden van interviews is getracht om te onderzoeken of de gebruikers van de Koopgoot zich ook wanen in een Panopticum, of zij de Panoptische kenmerken ook ervaren. Een belangrijk gegeven is dat het Panopticum een straffend en rehabiliterend doel had, het Panopticum kan werken als laboratorium (Foucault, 1975, p. 5). In de ervaring van de respondenten is dit gegeven niet terug te vinden. Zonder uitzondering wordt het cameratoezicht als zegen gezien, zij het dat meerdere respondenten aangeven dat het jammer is dat het toezicht benodigd is maar dat de huidige situatie geen andere mogelijkheden over laat.

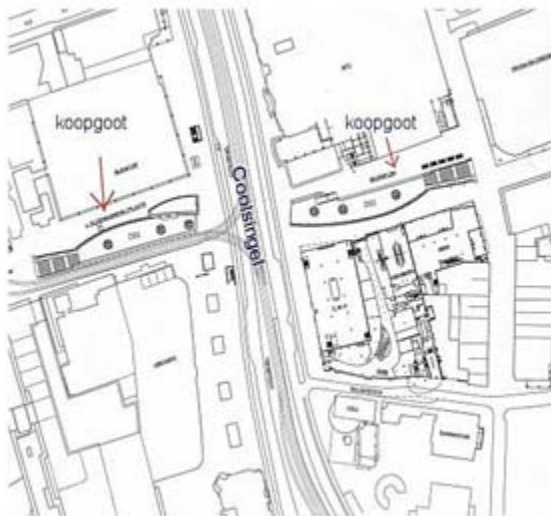
Een Panoptisch kenmerk dat wel ervaren wordt is, zichtbaarheid. Zes van de zeven

respondenten is bekend met het cameratoezicht in de Koopgoot. Toch kan niet gezegd worden dat de respondenten de zichtbaarheid continu ervaren en zeker niet dat zij dit als storend ervaren, of dat zij hun gedrag aanpassen. Vaak wordt de eerste maal een camera opgemerkt maar later is er al sprake van gewening: "De eerste keer dat ik een camera zie dan valt het me wel op. Vrijwel meteen daarna wen ik eraan en ben ik mij er totaal niet meer bewust van", aldus de vierendertig jaar oude Schiedammernaar. Het tegenovergestelde lijkt eerder waar, de respondenten ervaren het cameratoezicht vaak als een geruststelling omdat er gelet wordt op hun veiligheid.

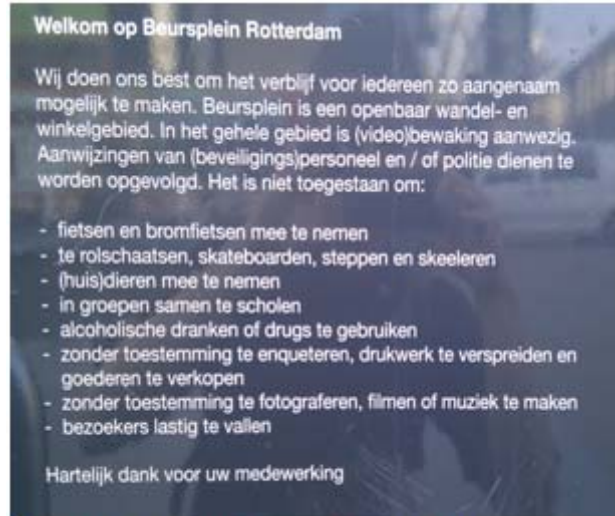
Opvallend is dat de meningen van de respondenten veel overlappen en duidelijk maken dat de ruimte Panoptische kenmerken heeft maar dat deze kenmerken geen of weinig invloed hebben op de respondenten zelf. De respondenten hebben weinig ervaringen met het (camera)toezicht maar vermoeden wel dat bepaalde personen of groepen anders worden benaderd in de ruimte, de zesendertig jaar oude winkelier geeft aan: "Ik merk dat bepaalde mensen niet welkom zijn in de Koopgoot, mensen die anderen lastigvallen door ze aan te spreken, te betasten en/of te bedreigen. Daklozen zijn bijna niet aanwezig in de ruimte in de nacht slapen ze weleens op de trappen bij de ingang van de Koopgoot, maar als de Goot wordt geopend dan worden ze weggestuurd. Ik vermoed dat er wel bewust wordt gelet op groepsgedrag. De regels die gelden in de Koopgoot worden strikt aangehouden". Hier komt de interessante gedachte naar boven dat de Koopgoot een Panopticum kan te zijn voor degenen die niet in de ruimte gewenst zijn. Alleen de mensen wier gedrag ongewenst is zullen de straffende en rehabiliterende effecten ervaren. Daarentegen kan ook gezegd worden dat de Koopgoot een soort afschrikwekkend effect heeft en daarom haar Panoptische werking niet kan uitvoeren. De ruimte heeft niet de mogelijkheden om bepaalde mensen vast te houden in de ruimte, mensen te verplichten aanwezig te zijn of mensen te isoleren; elementen waardoor het Panopticum wordt gekenmerkt. In plaats van een ruimte waarin wordt gestraft en gerehabiliteerd, wordt de ruimte zo gecreëerd dat door Panoptische effecten bepaalde mensen hun gewenste gedrag niet kunnen uiten in de Koopgoot. Iets dat andere gebruikers van de ruimte niet of niet-negatief aantast in hun persoonlijke gedrag.

De Koopgoot heeft Panoptische kenmerken die ook worden opgemerkt door de gebruikers van de ruimte. De kenmerken lijken alleen geen invloed te hebben op de respondenten die zich door de ruimte aangesproken voelen en die met hun gedrag prima passen in de ruimte. Voor de personen die ongewenst gedrag uitoefenen, lijken de Panoptische effecten meer uitwerking te hebben. De ervaringen die een aantal respondenten hebben met de ongewenstheid van bepaalde personen en/of groepen binnen de Koopgoot. Alsmede de ervaringen van de drieëntwintig jaar oude jongen die weleens is geweerd uit de Koopgoot, doet dit vermoeden bevestigen. Het verschil alleen is, dat de ruimte niet poogt het gedrag te rehabiliteren of binnen de ruimte te straffen, maar zorgt dat niet-

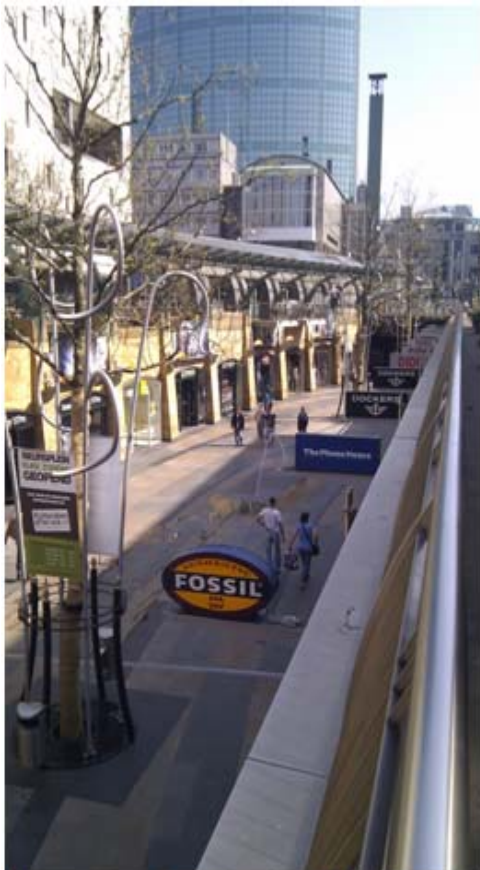
consumenten zich ongewenst voelen in de Koopgoot. Het huidige Panopticisme is imperfect (Hannah, 1997).

(Afbeelding 2: Bovenaanzicht van de Koopgoot)

(Afbeelding 3: Regels binnen de Koopgoot)

(Afbeelding 4: De Koopgoot vanaf boven gefotografeerd)

(Afbeelding 5: Organische en mediterrane vormen van de Koopgoot)

(Afbeelding 6: Fontein in de Koopgoot)

(Afbeelding 7: Gemeentelijke camera's in de Koopgoot)

(Afbeelding 8: Particuliere camera in de Koopgoot)

(Afbeelding 9: Een van de hoofdingangen van de Koopgoot, vanuit de Koopgoot gefotografeerd)

5 Creatie en Ervaringen van een *Interdictory Space*

5.1 De Koopgoot als *Interdictory Space*

De informatieborden die bij de in-/uitgangen van de Koopgoot te vinden zijn (zie afbeelding 3), beschrijven hoe het publiek zich binnen de Koopgoot dient te gedragen. De gedragsregels expliciteren de beoogde doelen die aan de ruimte zijn toegewezen. Het concept van *interdictory spaces*, waarin een ruimte zo ontworpen wordt dat er mogelijkheden zijn om mogelijke gebruikers te filteren of af te stoten, is in grote mate aanwezig in de Rotterdamse Koopgoot.

De Koopgoot is zeer sterk (in)gericht op een bepaald soort mensen, consumenten. Op één horecagelegenheid en de in-/uitgang van het metrostation na, zijn in de ruimte enkel winkels aanwezig. De aanwezigheid van het metrostation en de open verbinding onder de Coolingsingel zorgt ervoor dat de ruimte ook gebruikt wordt als doorloop tussen de Lijnbaan en de Hoogstraat. Met name het metrostation leidt ertoe dat de Koopgoot ook voor en na sluitingstijd van de winkels nog gebruikt wordt. Ondanks de aanwezigheid van esthetisch aantrekkelijke aspecten zoals: fonteinen (zie afbeelding 6), groen en aantrekkelijke architectuur, is de ruimte duidelijk niet geschikt gemaakt om bijvoorbeeld te gebruiken als plaats om te ontspannen, rusten en/of rond te hangen. Dit gegeven wordt ondersteund door de regels op de informatieborden waarop staat aangegeven dat het niet toegestaan is om: te fietsen en bromfietsen mee te nemen, te rolschaatsen, skateboarden, steppen en te skeeleren, (huis)dieren mee te nemen, in groepen samen te scholen, alcoholische dranken of drugs te gebruiken, zonder toestemming te enquêteren, drukwerk te verspreiden en goederen te verkopen, zonder toestemming te fotograferen, filmen of muziek te maken en bezoekers lastig te vallen (afbeelding 3). De ruimte is in extremis een gereguleerde ruimte waar door een groot aantal verbodsregels bepaalde activiteiten niet uit te voeren zijn en daarmee bepaalde personen zich niet welkom kunnen voelen.

Door het gebrek aan diversiteit in aanwezige functies en het grote aantal regels wordt een ruimte gecreëerd die bij uitstek geschikt is voor consumenten en daarmee ongeschikt wordt gemaakt voor niet-consumenten. Toegang en aanwezigheid in de Koopgoot, zijn gegrond op de mogelijkheid om te betalen. Mensen, goederen, meer-dan-passieve activiteiten en ideeën die mogelijk vijandig zijn richting de eigenaar zijn gevoeligheden (en winstmarge), daar zijn geen accommodaties voor of zij worden uitgesloten door de particuliere beveiliging wanneer ze voorkomen (Flusty, 2004, p. 74). Het doel van de ruimte is niet langer het creëren van een aangename en homogene zone, het doel is een ruimte te creëren waarin het commerciële doel maximaal kan worden benut (Töpfer & Hempel, 2003, p. 6). Zeer tegenstrijdig met deze situatieschets van de Koopgoot, is de identiteit die wordt

weergegeven op de informatieborden: "Beursplein is een openbaar winkel- en wandelgebied" (zie afbeelding 3). De tegenstrijdigheid betreft de discrepantie tussen: de aanwezigheid van een ruimte waarin de suggestie wordt gewekt dat deze zeer open is, terwijl de ruimte in feite zeer exclusief is (Koskela, 2000, p. 246). Een paradox tussen een openbaar winkel- en wandelgebied met een esthetisch aantrekkelijke en uitnodigende uitstraling, terwijl tegelijkertijd een zeer beperkte mate van algemene bruikbaarheid mogelijk is.

Zoals beschreven in paragraaf 4.3 fungeert de permanente observatie, welke wordt uitgeoefend door het cameratoezicht, in de ruimte als controlemechanisme maar heeft het voornamelijk een preventieve functie. Zoals aangegeven in de brochure van de gemeente Rotterdam (2011, p.17) wordt het cameratoezicht gezien als zijnde de ogen van de politie, een verlenging van het blikveld. De directe invloed van het cameratoezicht op eventuele filtering en verwijdering van personen binnen de ruimte ligt in de continue observatie. De ruimte wordt, een uitzondering daargelaten, in zijn totalitair 24 uur per dag geobserveerd door de camera's. Daarmee kan naleving van de gestelde regels dus ook continu worden gecontroleerd.

De mogelijkheden om deze continue observatie uit te voeren ligt deels in handen van de politie en deels in handen van de particuliere beveiliging. De informatie aanwezig op de borden bij de in-/uitgangen biedt geen uitsluitend over degenen die de camerabeelden kunnen uitkijken. Dit doordat de borden slechts algemene uitspraken weergeven over de aanwezigheid van het cameratoezicht: "In het hele gebied is (camera)toezicht aanwezig", is de enige verwijzing die wordt gegeven naar het cameratoezicht. De camera's die in het bezit zijn van de gemeente worden uitsluitend bezichtigd door de uitkijkkamer van de afdeling regionaal cameratoezicht: "De beelden vallen onder Wet politiegegevens. Dat betekent dat de gemeente deze beelden niet aan derden kan verstrekken" (directie Veiligheid, 2011, p. 17). De particuliere camera's in de Koopgoot kunnen niet direct worden bekeken vanuit de uitkijkrimte, naast het gebruik van de camera's in het bezit van de gemeente kan alleen worden geschakeld naar de camera's in eigendom van het RET (Schijndel et al, 2010, p. 7). Door deze beperkingen in het schakelen tussen particuliere camera's en camera's in het bezit van de gemeente kan worden opgemerkt dat de macht hier niet direct in handen ligt van één alziend persoon of alziende instantie. Het is de vraag of dit enige betekenis heeft voor de gebruikers van de ruimte. Voor deze personen is het onduidelijk welke camera's door wie bezichtigd worden. Door veel gebruikers van de Koopgoot zal het cameratoezicht waarschijnlijk als een geheel worden gezien en daarmee in zijn consequenties ook ervaren worden als één. Niet wetende dat verschillende camera's binnen de ruimte door verschillende personen bekeken worden. De ruimte is zodoende te bestempelen als *jittery* omdat er geen gebruik van de ruimte gemaakt kan worden zonder te worden geobserveerd door het (camera)toezicht.

Een aantal factoren beïnvloeden mogelijk het bewustzijn van de mensen over hun rol en

gewenstheid in de Koopgoot. De doelstelling van het cameratoezicht om voornamelijk preventief te werken is daar één van. Het lijkt een middel van de gemeente om bepaalde mensen en of groepen te filteren en om hen af te schrikken in de ruimte aanwezig te zijn. De meldingen van het cameratoezicht bij de in-/uitgangen, om juridische redenen (directie Veiligheid, 2011, p. 5), maken daarnaast de gebruikers nog bewust(er) van hun rol en gewenstheid in de ruimte. Het feit dat de navolging van de regels in de ruimte continu wordt gecontroleerd in combinatie met de fysieke zichtbaarheid van de camera's kan dit proces van bewustwording verder in de hand werken.

En ten slotte wordt er nog een opvallende opmerking over de machtsverdeling binnen de Koopgoot weergegeven op de informatieborden bij de in-/uitgangen: "Aanwijzingen van (beveiligings)personeel en/of politie dienen te worden opgevolgd". Naast de gegeven verboden hebben zowel het personeel van de winkels als de particuliere beveiliging en de politie klaarblijkelijk zeggenschap binnen de Koopgoot. Iets wat het de mogelijkheid tot regulering van de ruimte nog verder vergroot en daarmee de mogelijkheden tot filtering en afstoting van publiek ook.

5.2 Ervaringen van een *Interdictory Space*

De respondenten ervaren de Koopgoot als een typische consumptieruimte: "De Koopgoot is een echte consumptieruimte. Het past goed in het geheel van Manhattan aan de Maas, Rotterdam als hippe, moderne stad. Ik voel me welkom in de Koopgoot ik vind het esthetisch een mooie ruimte.", aldus de negenenvijftig jaar oude man. Doordat de ruimte zo geschikt is om te consumeren en dan met name om te winkelen is er minder of geen ruimte voor andere functies, zo ervaren verschillende respondenten: "De ruimte vind ik typisch geschikt om te consumeren, iets anders kun je er niet doen. Met name jongeren worden aangesproken door de ruimte, als je kijkt naar het winkelaanbod." En de zesendertig jaar oude winkelier zegt: "De ruimte is wel heel erg commercieel, ik mis bijvoorbeeld horecagelegenheden en bij de fonteinen zijn bijvoorbeeld ook geen bankjes om op te kunnen zitten. Ik zou niet weten waarom ze dan niet doen, misschien omdat het anders te druk wordt". De Koopgoot vervult nog wel een functie als doorloop richting het metrostation 'Beursplein' zo merkt de drieëntwintig jaar oude man op.

Waar in paragraaf 4.7 al bleek dat het merendeel van de respondenten bekend is het met het cameratoezicht in de Koopgoot, geven deze respondenten ook aan dat het cameratoezicht het bewustzijn over hun gedrag niet verandert. Van deze mensen die aangeven geen verandering te merken in het bewustzijn geven twee respondenten wel aan dat het cameratoezicht hun veiligheidsgevoel in de ruimte kan beïnvloeden. Beiden geven zij aan: "de enige uitwerking die ik

ervaar is dat ik bewust wordt van mogelijk gevaar in de ruimte omdat cameratoezicht klaarblijkelijk benodigd is.", aldus een vierendertig jaar oude man. Een respondent die wel merkt dat het bewustzijn van zijn gedrag wordt beïnvloed is de drieëntwintig jaar oude man: "De aanwezigheid van het cameratoezicht valt me wel op. Ik weet dat ik, als ik naar de stad ga, me moet gedragen". Bij deze man is een directe invloed van het cameratoezicht op zijn gedrag merkbaar.

Op vragen over eventuele aanpassingen van het gedrag naar aanleiding van het cameratoezicht is een vergelijkbare lijn in de beantwoording te zien. Opnieuw is het de drieëntwintig jaar oude jongen die als enige afwijkend antwoord. De jongeman past weleens zijn gedrag aan: "Misschien val ik wel op voor de camera door mijn opvallende uiterlijk (pet, zonnebril, wijde kleren). Zodoende pas ik soms wel mijn gedrag aan omdat ik niet wil dat de mensen een verkeerd beeld van mij krijgen. Ik dans vaak met vrienden op straat maar in de Koopgoot doe ik dat niet want ik weet dat het daar niet gewenst is". Het cameratoezicht beïnvloedt dus niet alleen het bewustzijn over het gedrag maar ook daadwerkelijk het gedrag zelf. Dit wordt bevestigd doordat de jongeman ook daadwerkelijk eens weggestuurd is uit de Koopgoot: "Rondhangen in de Koopgoot is geen optie. Ik ben weleens met een groepje vrienden muziek gaan luisteren in de Koopgoot en wezen dansen maar toen werden we weggestuurd door agenten". Onduidelijk is of het cameratoezicht hierbij de aanleiding heeft gegeven waardoor agenten zijn gestuurd, maar duidelijk is dat deze ervaring(en) de respondent beïnvloeden in zijn huidige gedrag. De overige respondenten geven aan hun gedrag niet te veranderen naar aanleiding van het cameratoezicht, ook wordt de Koopgoot niet vermeden. Dit laatste punt is binnen het Rotterdamse centrum ook bijna niet mogelijk, ook buiten de Koopgoot is veel cameratoezicht aanwezig. Het cameratoezicht ontwijken zal betekenen dat het centrum in zijn geheel in grote mate ontoegankelijk is.

Vier van de respondenten ervaren een verhoogd veiligheidsgevoel na aanleiding van het toezicht. Toezicht omdat de drieëntwintig jaar oude man aangeeft dat zijn veiligheidsgevoel toe is genomen maar dat het meer ligt aan de particuliere beveiligers dan aan het cameratoezicht. Een soortgelijke reactie wordt gegeven door de zesendertig jaar oude winkelier, zij geeft aan: "Ik vind het idee dat er een camera hangt niet storend. Sterker nog in bepaalde gevallen, met name in de drukte, vind ik het zelfs prettig om te weten dat er een middel is dat wel overzicht kan houden (...) omdat ik de mensen die hier werken als beveiliging goed ken, is het voor mij geen probleem. Ik weet dan dat de beelden in goede handen zijn, als het ware". Deze respondent legt dus ook de link tussen het cameratoezicht en de aanwezige beveiliging, terwijl deze vergelijking niet geheel terecht is aangezien het onduidelijk is wat er gebeurt met de camerabeelden die worden opgenomen door de particuliere camera's. De beelden van de camera's die in bezit zijn van de gemeente zijn zelfs helemaal niet toegankelijk voor de particuliere beveiligers. De ander twee respondenten die ook aangeven een verhoogd veiligheidsgevoel te ervaren, linken dit direct aan het cameratoezicht: "Camera's geven me

een veilig gevoel. Behalve hier in het café, als ik steeds op mijn vingers wordt gekeken. Maar in de Koopgoot is het nodig en is het fijn.", aldus de achtenveertig jaar oude vrouw. En de reactie van de negenenvijftig jaar oude man: "De agressie in de maatschappij neemt toe ondanks de aanwezigheid van cameratoezicht. Het is in mijn ogen niet erg effectief. Toch geeft de aanwezigheid van cameratoezicht me een gevoel dat neigt naar een veilig gevoel". De laatste reactie is interessant omdat de respondent aangeeft weinig vertrouwen te hebben in de effectiviteit van het cameratoezicht maar desondanks wel een positief effect op zijn veiligheidsgevoel ervaart.

In de beantwoording van de respondenten is een duidelijke scheiding te merken tussen de personen die zich aangesproken voelen door de ruimte en zich kunnen rekenen tot de groep consumenten die passen in de vorm- en regelgeving van de Koopgoot. Tegenover de respondent die ervaart dat de ruimte hem beperkt in zijn vrijheid te gaan en staan waar hij wil. Dit contrast is tevens te herkennen in de beantwoording van de vragen over de aanwezigheid van selectief gebruik van het (camera)toezicht en de ervaringen hiermee. De respondenten die zich aangesproken voelen door de ruimte hebben geen persoonlijke ervaring met het selectief gebruik van cameratoezicht en toezicht in het algemeen. Wel verklaren zij unaniem, dat ze bekend zijn met het selectieve toezicht in de Koopgoot: "Ik ervaar dat er selectief toezicht is, bepaalde groepen worden beter in de gaten gehouden en de Koopgoot is bij uitstek een ruimte waarin bepaalde personen niet thuis horen.", aldus de achtenveertig jaar oude vrouw. Deze antwoorden voeren door in beantwoording van de vragen over de mogelijke uitsluiting van bepaalde personen en groepen in de Koopgoot. Waar opnieuw te merken is dat de respondenten het cameratoezicht niet loskoppelen van het toezicht in het algemeen. Het gezicht van de beveiligers, de regels gesteld in de ruimte en het cameratoezicht lijken in de ogen van de respondenten om een soort van drie-eenheid van toezicht te gaan.

Persoonlijke ervaring met uitsluiting in de Koopgoot is er onder het merendeel van de respondenten niet aanwezig. Wel is er bewustzijn over de mogelijkheden die het (camera)toezicht heeft tot uitsluiting van personen en of groepen. Een zesenzestig jaar oude man geeft aan: "De Koopgoot is ingericht op consumenten, natuurlijk. Sommige mensen horen daar niet thuis. Ik merk wel dat bepaalde groepen niet welkom zijn in de Koopgoot, het is echt gericht op een bepaald soort mensen". En, zoals eerder beschreven, geeft de zesendertig jaar oude winkelier aan: "Ik merk dat bepaalde mensen niet welkom zijn in de Koopgoot, mensen die anderen lastigvallen door ze aan te spreken, te betasten en/of te bedreigen. Daklozen zijn bijna niet aanwezig in de ruimte in de nacht slapen ze weleens op de trappen bij de ingang van de Koopgoot, maar als de Goot wordt geopend dan worden ze weggestuurd. Ik vermoed dat er wel bewust wordt gelet op groepsgedrag. De regels die gelden in de Koopgoot worden strikt aangehouden". Vergelijkbaar is het antwoord van de achtenveertig jaar oude vrouw: "Ik heb er geen ervaring mee in de Koopgoot dat bepaalde groepen mensen niet welkom zijn maar ik weet wel dat het zo werkt. Verkopers van de straatkrant mogen

niet zomaar de Koopgoot in en voordat er cameratoezicht was hingen er ook grote groepen mensen rond". Personen en/of groepen die niet passen in de ruimte worden vermoedelijk gefilterd en buitengesloten in de Koopgoot, aldus de respondenten. Expliciet lijkt het dan te gaan om groepen (allochtone)jongeren en om daklozen. "Ik heb er geen ervaring mee dat bepaalde groepen niet welkom zouden zijn in de Koopgoot. De mogelijkheid tot het filteren is zeker wel mogelijk en ik denk ook dat het gebeurt. Ik weet dat daklozen en muzikanten allemaal worden weggestuurd uit de Koopgoot en Marokkaanse jongeren worden extra in de gaten gehouden.", zo laat de negenenvijftig jaar oude man noteren. De respondenten vermoeden een *interdictory space* maar tegelijkertijd hebben zij geen persoonlijke ervaringen met filtering en uitsluiting. Tenminste, persoonlijke ervaringen, in de zin van het zelf weleens ervaren hebben dat hij of zij niet welkom is geweest in de Koopgoot. Met name de drieëndertig jaar oude winkelier heeft wel ervaring met de filtering van personen aangezien zij laat weten dat daklozen in de ochtend de Koopgoot moeten verlaten wanneer de winkels geopend gaan worden. Ook de negenenvijftig jaar oude man laat weten ervaring te hebben met een dakloze krantverkoper die uit de Koopgoot verwijderd werd. Meerdere respondenten verklaren dan wel persoonlijk geen ervaring te hebben met de aanwezigheid van een *interdictory space*. Zij zien om hen heen wel de *interdictory space* anderen beïnvloeden. De drieëntwintig jaar oude man die zelf weleens geweerd is uit de ruimte is wederom de uitzondering op de andere respondenten. Hij kan bevestigen dat de ruimte *interdictory* werkt voor sommige personen en/of groepen, maar deze respondent heeft in tegenstelling tot de rest ook persoonlijke ervaringen met de aanwezigheid van een *interdictory space*. Zoals eerder aangegeven is de jongen zelfs al eens geweerd uit de Koopgoot en maakt het cameratoezicht hem bewust van zijn gedrag en past hij zelfs zijn gedrag aan door de invloed van het cameratoezicht. De jongeman is een goed voorbeeld voor de gevolgen die kunnen ontstaan onder invloed van (camera)toezicht. De jongeman zijn uiterlijk schaart hem mogelijk onder een groep mensen waarvan de aanwezigheid in de ruimte niet gewenst. Ongeacht de motieven van de jongeman om in de ruimte aanwezig te zijn kan de jongeman in de ruimte worden gefilterd.

Onder de respondenten is er weinig kennis over het gebruik van het cameratoezicht. Een aantal respondenten vermoed dat het cameratoezicht in handen is van de politie en een ander deel vermoed dat de particuliere beveiliging verantwoordelijke is voor het cameratoezicht. Het gebrek aan kennis komt waarschijnlijk deels door desinteresse, de respondenten hechten weinig waarde aan het cameratoezicht en zijn zodoende misschien minder geïnteresseerd in de werking. In het verlengde hiervan ervaren de respondenten ook niet echt een machtsverschil door het cameratoezicht. In paragraaf 4.6 is te zien dat het Panoptische effect van het cameratoezicht slechts beperkt is. De twee respondenten die in beperkte mate een machtsverschil erkennen zijn zich hier pas bewust van op het moment dat het onderwerp in het interview behandeld wordt: "Ik ben me er

niet van bewust hoe de camera's werken, ook ervaar ik geen machtsverschil tussen mij en degene die mij observeert. Hoewel als ik er zo over nadenk is er zeker een machtsverschil", aldus de zesendertig jaar oude winkelier. De respondenten ervaren een mogelijk machtsverschil in ieder geval niet als vervelend of nadelig. Hoewel een uitzondering wordt gegeven door de negenenvijftig jaar oude man: "In het algemeen is de verdeling in macht een moeilijk onderwerp waar ik mijn vraagtekens bij durf te zetten. Wanneer misbruik gemaakt wordt van de verdeling moet je vraagtekens zetten. Het is voor mij niet duidelijk wie de beelden ziet, maar ik ervaar wel een machtsverdeling in de Koopgoot".

Een grote groep gebruikers van de Koopgoot zal totaal geen positieve of negatieve ervaringen hebben met het cameratoezicht. Het bewustzijn van hun gedrag, het gedrag zelf en ervaringen met machtsverschillen spelen, een uitzondering daargelaten, geen enkele rol. De mensen nemen het cameratoezicht voor gegeven aan en gewenning vindt vrijwel meteen plaats. Wel zijn de gebruikers zich bewust van de mogelijkheden die de ruimte en die het cameratoezicht biedt om personen te filteren, af te stoten en te verwijderen uit de ruimte. Deze groep mensen past goed in de Koopgoot en ondanks dat niet iedereen graag in de Koopgoot komt: "Ik kom niet graag in de Koopgoot want ik houd namelijk niet van winkelen. Ik kom er maximaal twee keer per jaar. De ruimte is ook niet gezellig het is echt een typische goot. Ik voel mij er ook niet welkom de ruimte spreekt mij totaal niet aan". Ervaren deze mensen zich niet buitengesloten omdat zij niet botsen met de rol die ruimte wil invullen. Personen en/of groepen die niet tot doel hebben om in de ruimte te consumeren worden volgens de respondenten selectief gevolgd, gefilterd en verwijderd. De ervaringen van de drieëntwintig jaar oude jongeman ondersteunen dit vermoeden. Ongeacht motieven om in de ruimte aanwezig te zijn ervaart de jongeman een verhoogd bewustzijn van het gedrag en tevens aanpassing van zijn eigen gedrag. Waar de ruimte zich profileert als openbaar winkel- en wandelgebied lijkt het zich in feite alleen te richten op de winkelfunctie. Gevolg is dat de ruimte niet door iedereen ervaren wordt als openbaar en zich zelfs openbaart als selectief en uitsluitend, denk aan de daklozen en groepen die verwijderd worden. De rol van het cameratoezicht is voornamelijk preventief en is niet los te zien van het toezicht in zijn geheel. De respondenten ervaren het toezicht als een combinatie van regelgeving, particuliere beveiliging en cameratoezicht. Het toezicht wordt zodoende ook ervaren in de vorm van deze drie-eenheid. Dat bijvoorbeeld de camerabeelden niet voor de particuliere beveiliging toegankelijk zijn is niet bekend.

De ervaringen en gevoelens van de personen voor wie de ruimte geheel geschikt lijkt, betekenen niet dat zij de ruimte ook daadwerkelijk hoog waarderen. En andersom, dat personen voor wie de ruimte minder geschikt lijkt, de ruimte laag waarderen. Een sprekend voorbeeld hiervan wordt gegeven door de drieëntwintig jaar oude jongen. Als één van de respondenten problemen zou hebben met het (camera)toezicht dan is hij dat waarschijnlijk. Desondanks geeft hij aan: "De huidige

situatie in de Koopgoot is goed, ondanks de selectiviteit en de regels. Er zijn genoeg andere plaatsen waar ik heen kan om rond te hangen of te dansen". Zoals al bleek uit eerder onderzoek (paragraaf 4.4) wordt juist de Koopgoot erg hoog beoordeeld door haar gebruikers. De negatieve geluiden die te horen zijn hebben met name betrekking op de erg commerciële insteek van de Koopgoot. Wanneer mensen geen motieven hebben om te consumeren biedt de Koopgoot weinig.

5.3 Power-Space, de Invloed van Gender, Leeftijd en Etniciteit

Valkuil binnen het onderzoek is om onderzoeksresultaten te veel te generaliseren vanuit de respondenten naar de populatie. Een belangrijk gegeven van een ruimte onder toezicht is het verschil in beleving bij de gebruikers van de ruimte. Ervaringen zijn sterk contextgebonden en afhankelijk van leeftijd, gender, ras, huidskleur, seksuele geaardheid etc.; zoals beschreven is in paragraaf 3.3.2.3. Het vermoeden dat ervaringen met een eventuele *interdictory space* samenhangen met de mate van geschiktheid van de respondenten in de ruimte dient dan ook niet te worden opgeblazen. Door verschillen en overeenkomsten in de beantwoording van de respondenten te categoriseren aan de hand van gender, leeftijd en etniciteit/huidskleur kan onderzocht worden of eventuele andere opvallende gelijkenissen merkbaar zijn binnen deze categorieën.

In de beantwoording van de vragen is geen duidelijke scheiding merkbaar tussen mannen en vrouwen. Waar in eerder onderzoek wel gebleken is dat bij vrouwen het veiligheidsgevoel meer beïnvloedt wordt en deze gevoelens ook vaak worden toegeschreven aan het vrouwelijke, zijn de ervaringen met betrekking tot veiligheidsgevoelens erg gemengd bij de respondenten. De vrouwelijke respondenten ervaren zowel positieve effecten als negatieve effecten op het veiligheidsgevoel naar aanleiding van het cameratoezicht. Deze resultaten zijn ook te herkennen bij de mannelijke respondenten. Een aantal van de mannen geeft aan geen enkele invloed te ervaren op het veiligheidsgevoel maar er zijn ook mannen waarvan het veiligheidsgevoel op positieve en/of negatieve wijze wordt beïnvloed.

Van de respondenten is een drietal buiten Nederland geboren, in respectievelijk Aruba en Suriname. De drieëntwintig jaar oude jongeman, die als enige respondent zelf echt een *interdictory space* ervaart, zou deze ervaringen mede kunnen hebben door zijn allochtone afkomst. De respondent gaf al aan te merken dat hij bewust bezig is met zijn uiterlijk omdat hij een opvallende verschijning is. In vergelijking met deze jongeman hebben de overige allochtone respondenten geen persoonlijke ervaringen met de aanwezigheid van een *interdictory space*. Dat de filtering en afstoting van de drieëntwintig jaar oude man gewijd kunnen worden aan de allochtone afkomst is te

betwijfelen. Wel is het zo dat de twee andere allochtone respondenten al geruime tijd in Nederland wonen. De negenenvijftig jaar oude respondent laat wel optekenen dat hij merkt dat Marokkaanse jongeren extra in de gaten worden gehouden door het toezicht, zij het dat hij nog nooit persoonlijk dit heeft ervaren. Het bewustzijn van zijn gedrag zou bij de jongeman kunnen voortkomen door zijn donkere huidskleur en als achterliggende oorzaak kunnen gelden voor het niet passen in de consumptieruimte

Slechts één van de respondenten lijkt echt principiële problemen te hebben met het cameratoezicht, het gaat om de negenenvijftig jaar oude man die aangeeft problemen te hebben met structurele machtsverdeling en met het cameratoezicht op zich. Hoewel hij later een kanttekening plaats en aangeeft dat het in de huidige situatie waarschijnlijk niet anders kan. Tegelijkertijd geeft een andere respondent van vergelijkbare leeftijd (zesenzestig) aan geen enkele gevoelens te hebben bij het cameratoezicht, het deert het totaal niet. Er is weinig lijn te herkennen in de beantwoording van de vragen, gecategoriseerd op basis van leeftijd. De verschillen in beantwoording zijn niet te verbinden aan leeftijd noch aan geslacht of aan etniciteit/huidskleur. De beperkte grootte van het onderzoek heeft tot gevolg dat voorzichtig omgesprongen moet worden met het generaliseren van de resultaten. Personele kenmerken en dan met name deze die visueel te herkennen zijn, kunnen aanleiding zijn voor het al dan niet passen binnen de consumptieruimte en zodoende ook aanleiding zijn voor selectiviteit, filtering en afstoting.

5.4 *Naturalization* van het Cameratoezicht en *Quaintification* door Vormgeving

Wanneer (slechts) één van de respondenten daadwerkelijk persoonlijke ervaringen heeft met de aanwezigheid van een *interdictory space* in welke mate is de opgeworpen discussie dan relevant? Wanneer de gebruikers van de Koopgoot ogenschijnlijk geen problemen hebben met het (camera)toezicht, kan dan gesteld worden dat de kritiek op de samenleving onder toezicht overdreven en buitenproportioneel is? Bij beantwoording van deze vragen is het belangrijk om te onthouden dat ondanks er slechts één van de respondenten persoonlijke ervaringen heeft met filtering en afstoting binnen de Koopgoot, meerdere respondenten onderkennen dat de ruimte zich *interdictory* opstelt tegenover bepaalde personen en/of groepen. Mogelijke verklaringen van de beperkte ervaringen van een *interdictory space* liggen in de *naturalization* en *quaintification* van het toezicht (zie paragraaf 3.4.1.). De respondenten geven aan dat het cameratoezicht hen in eerste instantie wel opvalt maar dat vrijwel meteen *naturalization* opspeelt. Enerzijds kan gesteld worden dat de Koopgoot een extreem gereguleerde ruimte betreft binnen de Nederlandse urbane ruimte en daarom is het te voorbarig om te stellen dat bij de gebruikers van de Koopgoot *naturalization* is

opgetreden. Anderzijds is het cameratoezicht in het gehele stadscentrum aanwezig en valt de Koopgoot zodoende niet extra op. Het (camera)toezicht is in zoverre al geïncorporeerd in het dagelijks leven van de gebruikers van het Rotterdamse stadscentrum dat zij simpelweg falen het op te merken (Flusty, 2004, p. 80). De kracht van de aanwezig *interdictory space* wordt hierdoor des te meer benadrukt. Dat de drieëntwintig jaar oude jongen het (camera)toezicht, ondanks de aanwezige *naturalization*, nog steeds opvalt en dat het zijn bewustzijn nog steeds beïnvloedt geeft aan hoe ingrijpend de invloed van (camera)toezicht kan zijn.

De invloed van *quaintification* op de ervaring van een *interdictory space* uit zich met name in de vorming van *crusty en stealthy places*. De fysieke rol van het cameratoezicht wordt in de Koopgoot niet uitgebuit. Wel kan de vormgeving van de Koopgoot de gebruikers binnen de ruimte beïnvloeden in hun oordeel over het (camera)toezicht. Doordat het (camera)toezicht en de regulerende functie van de Koopgoot zich bevinden in de esthetisch aantrekkelijke ruimte kan *quaintification* ontstaan. Het (camera)toezicht is onderdeel van de ruimte en de positieve beleving van de ruimte wordt zo ook betrokken op het aanwezige (camera)toezicht. De Koopgoot kan zo gelden als symbool van het (camera)toezicht en de prettige ervaringen binnen de ruimte fungeren dan symbolisch voor de invloed van (camera)toezicht (Flusty, 2004, p. 81).

De discrepantie tussen de gevonden aanwezigheid van een *interdictory space* en de beperkte mate van ervaringen met een *interdictory space* zijn zodoende te verklaren doordat juist de wijze waarop het (camera)toezicht wordt ingevoerd bij veel gebruikers leidt tot de incorporatie van (camera)toezicht. Juist deze discrepantie benadrukt de scheiding die het (camera)toezicht kan veroorzaken in de beleving van een ruimte aangezien de gebruikers van de ruimte die niet of minder gewent zijn de *naturalization* niet zullen beleven. Toegepast theorie van Flusty blijkt niet minder relevant maar agendeert des te meer het gevaar dat de creatie van een *interdictory space* kan leiden tot sociale uitsluiting. En dat de huidige toepassing van het (camera)toezicht bij de gebruikers van de Koopgoot kan leiden tot een vertekend beeld over de urgentie van- en een passieve en gematigde kritische houding tegenover het (camera)toezicht. De huidige opstelling van de gemeente speelt de *naturalization* alleen maar in de hand door het publiek te beperkt te informeren over de werkwijze en toepassing van het (camera)toezicht.

6 Conclusie en Aanbevelingen

De huidige discussie in Nederland omtrent cameratoezicht richt zich teveel op de dualistische afwegingen tussen privacy en veiligheid. De gemeente Rotterdam lijkt deze beperkte visie in de kaart te spelen door het cameratoezicht te verkondigen als maatregel tegen onveiligheid en tegelijkertijd verschillende mogelijkheden introduceert om ook rekening te houden met privacy issues. De publieke opinie ten opzichte van cameratoezicht ontwikkelt zich meer en meer als een metaforische relatie tussen de camera en veiligheid. Meer camera's leidt tot meer veiligheid, zo lijkt de aanname van zowel gemeente als het publiek. Dit onderzoek heeft getracht de huidige discussie met betrekking tot cameratoezicht vanuit een ander invalshoek te analyseren.

6.1 Imperfect Panopticisme Creëert een *Interdictory Space*

Een stad is nooit een puur Panopticum, zoals Hannah (1997) al aangeeft: "het huidige Panopticisme is imperfect". Met name de straffende en verplichtende effecten van het Panopticum zijn niet te vergelijken met de situatie in de Koopgoot. De ruimte vervult juist een uitnodigende functie voor mensen die komen om te winkelen. Zelfs voor mensen van ver buiten Rotterdam is de Koopgoot een trekpleister. De fysieke vorm van het Panopticum is slechts matig te herkennen in de Koopgoot, het publiek kan met elkaar interacteren en de ruimte is niet afgesloten en definieerbaar te noemen. Desondanks heeft de Koopgoot ook een groot aantal Panoptische kenmerken en deze hebben met name betrekking op de zichtbaarheid, oncontroleerbaarheid en de gedragsrehabilitatie. Het is praktisch onmogelijk om in de Koopgoot aanwezig te zijn zonder geobserveerd te worden. Door het aantal- en de tactische opstelling van de camera's is continue zichtbaarheid niet te vermijden. Tevens heeft het cameratoezicht preventieve doelstellingen, dit ten behoeve van bewustwording en rehabilitatie van het gedrag. De gebruikers van de ruimte worden bewust gemaakt van de regels en dienen daar hun gedrag op aan te passen. De oncontroleerbaarheid is aanwezig doordat de gebruikers van de ruimte geen informatie hebben over de technische mogelijkheden, en over de observatoren van de camera's. De informatieborden bij de ingang laten weten dat er permanent cameratoezicht in de ruimte aanwezig is, maar op de vragen: hoe?, door wie? en wanneer?, worden geen antwoorden verschaft.

De sterke commerciële insteek en de onmogelijkheden tot het uitvoeren van niet-commerciële activiteiten maken het dat de Koopgoot enkel geschikt is voor een beperkt soort mensen, consumenten. De ruimte heeft een aantrekkingskracht voor bepaalde mensen en stoot

tegelijkertijd andere mensen af door een groot aantal verbods- en gebodsregels die de identiteit van de ruimte vormen. De Koopgoot bezit zodoende een aantal Panoptische kenmerken, maar deze kunnen in eerste instantie niet leiden tot rehabilitatie van gedrag. Doordat de aanwezigheid binnen de Koopgoot niet plichtmatig is voor de personen waarvan het gedrag aangepast zou moeten worden, is het Panopticum eigenlijk totaal niet aanwezig. Juist de sterke regulering schrikt bepaalde mensen af om naar de Koopgoot te komen, in plaats van ze binnen de ruimte te kunnen laten rehabiliteren. Dit gegeven wordt bevestigd door de ervaringen van de respondenten. Het merendeel van hen ervaart aanwezigheid in de Koopgoot niet als een plicht, ervaart de observatie niet, past zijn/haar gedrag niet aan, enzovoort. De uitzondering ligt bij de drieëntwintig jaar oude man die het cameratoezicht in de Koopgoot wel ervaart en zijn gedrag aanpast. Hij geeft aan dat de Koopgoot door hem vermeden wordt wanneer hij bijvoorbeeld wil rondhangen, dansen en/of muziek wil luisteren; activiteiten wil ondernemen die niet passen binnen de commerciële Koopgoot. Voor de respondent leidt de sterke regulering en het toezicht binnen de ruimte, tot verplaatsing.

6.2 De Koopgoot, een *Interdictory Space*

De vraag: of cameratoezicht leidt tot de creatie en ervaring van een *interdictory space*, kan met nee worden beantwoord aangezien het cameratoezicht niet enkel en alleen deze creatie en ervaring veroorzaakt. Het geheel aan toezicht maakt het dat de Koopgoot bij uitstek een ruimte is waar personen en/of groepen gefilterd en afgestoten kunnen worden. Niet alleen de aanwezigheid van een *jittery space* veroorzaakt de *interdictory space*. De ruimte is in extremis een gereguleerde ruimte. Dit in combinatie met de uniformiteit in de aanwezigheid van functies binnen de Koopgoot en de continue observatie; vormt een *interdictory space*. Het soort verbodsregels doet vermoeden dat men name spelende/rondhangende jongeren en daklozen binnen de ruimte ongewenst zijn. Dit valt te verklaren vanuit het gebrek aan consumptiekracht van deze groepen. De doelen waarvoor deze mensen de ruimte bezoeken komen niet overeen met de doelstellingen van de ruimte. Of zoals Hempel en Töpfer (2003, p. 6) het beschrijven: "De ruimte wordt zo gecreëerd dat deze geschikt is voor een bepaald soort bezoekers en daarmee ook ongeschikt is voor de personen die ongewenst zijn in de ruimte. Een bepaald soort gedrag en uiterlijk is vereist om te kunnen participeren in de speeltuin van consumptie en vrije tijd die gecontroleerd wordt door het toezicht van de camera's". De Koopgoot moet overkomen als een veilige, gedomesticeerde ruimte waarin een ideale omgeving is gecreëerd om te kunnen consumeren. Dit door binnen de ruimte: diversiteit te managen, risico's die sociale ongelijkheid met zich meebrengt te reduceren en door het promoten van familiere deugden die de ruimte biedt (Raco, 2003, p. 1871).

De ervaringen van een *interdictory space* in de Koopgoot kenmerken zich door een scheiding tussen de respondenten die geschikt en de respondenten die ongeschikt worden geacht binnen de Koopgoot. De respondenten die aangeven zelf geen persoonlijke ervaringen te hebben met het (camera)toezicht ervaren de ruimte persoonlijk niet als *interdictory*. Wel merkt het merendeel van deze respondenten op dat bepaalde mensen en/of groepen minder en zelfs niet gewenst zijn in de Koopgoot. Zij kenmerken de ruimte dus wel als *interdictory* maar dan niet vanuit persoonlijke ervaring. Een zesendertig jaar oude winkelier geeft aan dat zij zelf heeft gezien dat daklozen, wanneer de winkels in de ochtend worden geopend, worden weggestuurd. De drieëntwintig jaar oude man ervaart dat hij binnen de ruimte opvalt en is zich bewust van zijn gedrag en hij is ook weggestuurd uit de Koopgoot naar aanleiding van zijn gedrag. Deze jongen zijn gedrag past niet binnen de doelstellingen van de ruimte en deze jongeman ervaart dan ook dat zijn aanwezigheid niet gewenst is. De jongeman geeft aan dat hij, wanneer hij wil rondhangen en muziek wil maken, de Koopgoot ontwijkt. Het vermoeden rijst dat wanneer personen niet passen binnen de ruimte zij zullen ervaren dat de ruimte filterend en afstotend kan werken. Daartegenover ervaren de personen wier gedrag goed past binnen de ruimte persoonlijk geen filtering en afstoting. Dit vermoeden wordt bevestigd door de personen die niet persoonlijk ervaren in een *interdictory space* aanwezig te zijn maar die wel voorbeelden kennen van mensen die gefilterd en afgestoten zijn zoals daklozen, straatkrant verkopers en Marokkaanse jongeren.

De ervaringen die de gebruikers van de Koopgoot hebben met de aanwezigheid van een *interdictory space* zijn niet te categoriseren op basis van kenmerken als leeftijd, gender en/of etniciteit. Hoewel het onderzoek veel te beperkt in omvang is om significante uitspraken te doen is dit resultaat wel opvallend. Waar een duidelijke splitsing waar te nemen is met betrekking tot geschiktheid binnen de ruimte naar aanleiding van mogelijkheden tot consumeren, is dit niet te herkennen bij de overige categoriserende kenmerken. De respondentengroep is nadrukkelijk geselecteerd op diversiteit om zo een veelvoud aan meningen te registeren. Desondanks zijn de reacties van veel respondenten vergelijkbaar. Mogelijk moeten de kenmerken zoals leeftijd, gender en/of etniciteit gezien worden als achterliggende oorzaken die bepalend zijn voor de mate van consumeren. Zoals eerder aangegeven is de ruimte slecht bruikbaar voor jongeren die willen rondhangen, spelen en/of sporten. Jongeren zouden zich zodoende eerder gefilterd en afgestoten voelen, dit ten diepste door de beperkte mate waarin jongeren kunnen consumeren. De context en personele kenmerken blijven belangrijke factoren in de ervaring van het toezicht bij de gebruikers van de Koopgoot. De rode lijn blijft toch de mogelijkheid van gebruikers in de Koopgoot om te consumeren

6.3 De Rol van de Gemeente Rotterdam en het Management van de Koopgoot

Kennis over de scheiding tussen cameratoezicht en toezicht in het algemeen blijkt matig aanwezig bij de gebruikers van de Koopgoot. Dit is iets wat de gemeente Rotterdam zich goed moet realiseren aangezien zij hier een grote rol in speelt. In de beantwoording van de respondenten komt sterk naar voren dat het cameratoezicht in de Koopgoot wordt gezien als onderdeel van het geheel aan beveiliging en toezicht. Dit is ten onrechte aangezien de verschillende camerabeelden niet door één en dezelfde organisatie worden uitgekeken. Dienst Stadtoezicht onder leiding van de politie Rotterdam hebben beschikking over het toezicht van de gemeentelijke camera's en, na aanvraag, over de camera's van vervoersbedrijf RET. De particuliere camera's kunnen niet zomaar uitgekeken worden door Dienst Stadtoezicht en andersom heeft de particuliere beveiliging geen toegang tot de beelden van de gemeentelijke camera's. Door de ervaringen van een *interdictory space* krijgt de Koopgoot een meer regulerende uitwerking op de gebruikers in de ruimte. Dit feedbackeffect lijkt alleen niet door te voeren op het toezicht in de Koopgoot. Een stijging van Panoptische kenmerken in de Koopgoot zal niet direct leiden tot meer (camera)toezicht in de Koopgoot zelf maar kan wel een legitimatie vormen voor verdere invoering van (camera)toezicht in de gemeente Rotterdam. Aangezien de gemeente voornamelijk redeneert vanuit het idee: camera's staan gelijk aan meer veiligheid. Een toename in het aantal camera's zal vervolgens weer vernieuwende ervaringen van een *interdictory space* kunnen veroorzaken.

Opvallend is de identiteit die de Koopgoot zichzelf aanmeet. Door bij de in-/uitgangen van de ruimte te melden dat de Koopgoot een openbaar winkel- en wandelgebied is, botsen de mogelijkheden die bij een openbaar gebied horen met de werkelijke situatie in de Koopgoot. De mate van *interdictory space* zoals die aanwezig is lijkt te conflicteren met de mogelijkheden die te verwachten zijn in een openbaar winkel- en wandelgebied. Gebruikers van de ruimte die niet passen binnen de idealen van de Koopgoot zullen zich bij het uitvoeren van hun gedrag belemmerd kunnen voelen binnen dit openbare gebied. Tot slot benadrukt de aanwezigheid van de informatieborden, waarop staat aangegeven dat er permanent toezicht aanwezig is van zowel camera's als beveiligers, dat de gebruikers van de ruimte zich bewust moeten zijn van hun gedrag. Dit in combinatie met de fysieke aanwezigheid van het cameratoezicht en de beveiliging maken de Koopgoot tot een *jittery* en *interdictory space*.

6.4 Naturalization en Quantification

De beperkte persoonlijke ervaringen van een *interdictory space* zijn deels te verklaren door het proces van *naturalization en quantification*. Zoals het merendeel van de respondenten aangeeft, wennen zij vrijwel meteen aan het cameratoezicht. De grote mate van cameratoezicht in de gemeente Rotterdam en dan met name in het stadscentrum maken het dat de gebruikers van de ruimte het cameratoezicht ervaren als onderdeel van het dagelijkse leven. Het cameratoezicht integreert eveneens in de Koopgoot als fysieke vorm en binnen het toezicht in zijn geheel. De gebruikers van de ruimte zijn zich namelijk niet bewust van het onderscheid dat gemaakt dient te worden tussen het cameratoezicht en bijvoorbeeld de particuliere beveiliging. Het cameratoezicht ontwikkelt zich zo als onderdeel van de recreatieve en esthetische ruimte. Beperkte persoonlijk ervaringen van een *interdictory space* worden zo niet verklaard als zwakte binnen de theorie of als overdrijvingen over de invloed van cameratoezicht op de ervaringen van personen binnen ruimte, maar deze resultaten benadrukken juist de scheiding die de *interdictory space* veroorzaakt. De bipolariteit binnen de discussie ontwikkelt zich doordat enerzijds gebruikers van de ruimte *naturalization* ervaren en anderzijds gebruikers van de ruimte zich wanen in een *interdictory space*. Het is niet zo dat *naturalization* per definitie een negatief proces is maar met name beleidsmakers moeten zich bewust zijn van de *naturalization* en zich zelf kritisch blijven opstellen bij implementatie van cameratoezicht.

6.5 Het Probleem: de Interdictory Space

De Koopgoot kan gezien worden als een *interdictory space*. Het risico van het schijnbaar effectieve gebruik van toezicht, is, dat het filteren en afstoten van mensen op basis van gedrag en/of uiterlijk kan leiden tot stigmatisering, discriminatie, segregatie en polarisatie. Het cameratoezicht wordt een middel van sociale uitsluiting (Töpfer & Hempel, 2003, p. 6). Het vermoedde interactie-effect (paragraaf 3.6) van het cameratoezicht is deels aanwezig. Ondanks dat in de ervaring van de gebruikers binnen de Koopgoot het cameratoezicht en algehele toezicht vaak niet los te zien is van elkaar, heeft het cameratoezicht in de creatie van een *interdictory space* een speciale rol. Door de zichtbaarheid en oncontroleerbaarheid wordt het cameratoezicht een middel dat kan classificeren en selecteren. Deze studie opent met een citaat uit George Orwell's '1984', waarin een situatie wordt beschreven over de gevolgen van continue observatie in Engeland, 1984. Een constante achterdocht, veroorzaakt door het toezicht, neemt bezit van het hoofdpersonage. Een groot deel van de bevolking, in het toekomstperspectief uit 1949, heeft echter de situatie geaccepteerd en komen in

het boek over als meegaand; het toezicht is onderdeel van de wereld en zelfs erkend. Het systeem conflicteert op het moment dat bepaalde personen zich niet schikken binnen de afspraken van het systeem en gedrag vertonen dat niet past in de ruimte. Zo gebeurt dat ook bij de hoofdpersoon, het gedrag dat hij graag wil uitoefenen is illegaal binnen het systeem en zijn rol in het systeem veroorzaakt de continue alertheid en de achterdocht bij zijn persoon. Misschien kan het logisch worden genoemd dat er onderlinge verschillen zijn in de mate waarin een ruimte past bij een bepaald persoon en of degene zich prettig voelt in die ruimte. Waar de één graag winkelcentra bezoekt gaat een ander liever de natuur in. Problematisch wordt de situatie op het moment dat een persoon graag in een bepaald systeem, of in een bepaalde ruimte aanwezig wil zijn maar dat je merkt dat deze persoon of groep gefilterd en afgestoten wordt. Zoals Orwell laat zien hoe het toezicht iemand kan laten beseffen wat zijn/haar rol is in de ruimte, kan een vergelijking worden getrokken naar de Koopgoot. Mensen die in eerste instantie niet passen binnen de doelstellingen van de Koopgoot maar toch in de ruimte aanwezig willen zijn, zijn zich bewuster van hun gedrag dan mensen wier persoon goed bij de doelstellingen van de ruimte past. Toezicht in het algemeen en cameratoezicht als selectief en classificerend middel creëren een *interdictory space*.

6.6 Aanbevelingen

Cameratoezicht wordt vaak als zegen gezien omdat het zou leiden tot minder onveiligheid. Het is de taak van de gemeente om neveneffecten van het cameratoezicht te analyseren en serieus te nemen. De matig gestaafde aanname dat cameratoezicht leidt tot minder onveiligheid en dat zodoende meer cameratoezicht benodigd is, lijkt te kortzichtig. Filtering en verwijdering van personen zijn ook een gevolg van (camera)toezicht waarmee het risico aanwezig is dat bepaalde personen en/of groepen wordt gestigmatiseerd, gepolariseerd, gesegregeerd en gediscrimineerd. De huidige promotie van cameratoezicht door de gemeente Rotterdam geeft de gebruikers van de Koopgoot mogelijk een idee dat er geen andere opties zijn dan het cameratoezicht accepteren en werken *naturalization* processen in de hand. Een goed voorbeeld wordt gegeven door de negenenvijftig jaar oude man die aangeeft dat hij grote principiële problemen heeft met cameratoezicht maar dat de huidige situatie klaarblijkelijk geen andere mogelijkheden over laat. De mogelijkheid bestaat dat de acceptatie van het cameratoezicht voortkomt uit een verdraaid idee van de werkelijke situatie en de mogelijke gevolgen van het cameratoezicht. Openheid over het gebruik en bewustwording van mogelijk stigmatisering, polarisatie, segregatie en discriminatie kunnen helpen meer duidelijkheid te creëren over de complexe gevolgen van (camera)toezicht. Tevens moet men zich afvragen welk nut gediend

wordt door het in extremis reguleren van de Koopgoot. De maatregelen ten behoeve van de commerciële doelen in de Koopgoot lijken buitenproportioneel. Waarom is er bijvoorbeeld een verbod op fotograferen en filmen? Als reden voor de extreme regulering wordt door het Veiligheidsloket Rotterdam aangegeven dat het een keuze is van de particuliere eigenaars van de Koopgoot. Dit antwoord is misschien te rechtvaardigen maar waarom wordt de Koopgoot bij de in/uitgangen dan wel een openbaar winkel- en wandelgebied genoemd? Er moet meer duidelijkheid verschaft worden over de functie van de ruimte. Het is gemakkelijk keuzes te baseren naar aanleiding van meerderheidsbelangen en/of zich te laten sturen door economische belangen. Keuzes ten behoeve van toezicht zijn zodoende legitiem. De rol van de gemeente dient alleen bij uitstek juist ook de minderheden binnen de stad. Het aangaan van een commerciële relatie met ING Vastgoed binnen de Koopgoot wringt met de plicht van overheden om vertegenwoordiger te zijn van een ieder. Mede door de kennis dat bij gebruikers van de ruimte het cameratoezicht snel een onderdeel vormt van het dagelijkse leven maken het belangrijk om als overheid niet puur en alleen op meerderheidsbelangen- en data over veiligheidsgevoelens af te gaan, maar benodigd kennis over de algehele invloed van cameratoezicht in alle bevolkingslagen. Tot slot is verder onderzoek benodigd. De conclusies van het onderzoek zijn slechts gestoeld op een beperkt aantal interviews, een observatie en theoretische onderbouwing. Om de beschreven conclusies verder te testen zou een grootschalig kwalitatief onderzoek verricht moeten worden waarin een vergelijking gemaakt wordt van ervaringen tussen personen waarvan het gedrag wel binnen een desbetreffende ruimte past en personen waarvan het gedrag niet binnen dezelfde ruimte past. Eventuele invloeden van contextuele en personele kenmerken van de desbetreffende ruimte en de personen in kwestie, op de ervaringen met (camera)toezicht, dienen verder onderzocht te worden om zo een meer volledig beeld te creëren over de invloeden van (camera)toezicht in de openbare ruimte.

7 Bibliografie

- Ainley, R. (1998). *New Frontiers of Space Bodies and Gender*. London: Routledge.
- Bentham, J. (1995). Panopticon, Idea of a New Principle of Construction. In M. Bozovic, *The Panopticon Writings* (pp. 29-95). London: Verso.
- Coleman, R., & Sim, J. (2000). 'You'll never walk alone': CCTV surveillance. *British Journal of Sociology*, 51, 623-639.
- Crossley, N. (1993). The Politics of the Gaze: Between Foucault and Merleau-Ponty. *Human Studies*, 16, 399-419.
- Directie Veiligheid. (2011). *Cameratoezicht*. Rotterdam: Secretariaat directie Veiligheid.
- Doorn, L. v., Uyterlinde, M., & Penninx, K. (2008). *De openluchtsociëteit hangouderen en de kwaliteit van de publieke ruimte*. Utrecht: Movisie.
- Encyclo. (n.d.). Vinddatum 12 april 2011, op <http://www.encyclo.nl/begrip/panopticum>
- Flusty, S. (2004). *De-Coca-Colonization: Making the Globe From the Inside*. Londen: Routledge.
- Flusty, S. (2001). The Banality of Interdiction: Surveillance, Control and the Displacement of Diversity. *International Journal of Urban and Regional Research*, 25.3, 658-664.
- Flusty, S., & Dear, M. (1998). Postmodern Urbanism. *Annals of the Association of American Geographers*, 88, 50-72.
- Foucault, M. (1975). *Discipline and Power: The Birth of the Prison*. New York: Vintage.
- Fyfe, N. R., & Bannister, J. (1996). City Watching: closed circuit television surveillance in public spaces. *Area*, 28.1, 37-46.
- Gill, M., Bryan, J., & Allen, J. (2007). Public Perceptions of CCTV in Residential Areas : "It Is Not As Good As We Thought It Would Be. *International Criminal Justice Review*, 17, 304-324.
- Hannah, M. (1997). Imperfect panopticism: envisioning the construction of normal lives. *Space and Social Theory: Interpreting Modernity and Postmodernity.*, 344-359.
- Hempel, L., & Töpfer, E. (2003). *On the Treshold to Urban Panopticum; Objectives and Results of the "Urbaneye" Project*. Berlin: Zentrum Technik und Gesellschaft.
- Johnston, R., Gregory, D., Pratt, G., & Watts, M. (2000). *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Karsten, L. (1992). *Spelruimte voor vrouwen: zeggenschap over vrijetijd en vrijetijdsbesteding*. Amsterdam: SUA.
- Koskela, H. (2003). 'Cam-Era'- the contemporary urban Panopticon. *Surveillance & Society*, 3, 292-313.

- Koskela, H. (2000). The gaze without eyes: video-surveillance and the changing nature of urban space. *Progress Human Geography*, 24, 243-265.
- Lyon, D. (2004). Globalizing Surveillance : Comparative and Sociological Perspectives. *International Sociology*, 19.2, 135-149.
- Lyon, D. (2001). *Surveillance Society monitoring everyday life*. Buckingham: Open University Press.
- Lyon, D. (2002). Surveillance studies. Understanding visibility, mobility and the phenetic fix. *Surveillance and society*, 1.1, 1-7.
- Muller, E., Kummeling, H., & Bron, R. (2007). *Veiligheid en privacy een zoektocht naar een nieuwe balans*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Orwell, G. (2010). *1984*. Amsterdam: De Arbeidspers.
- Politie Rotterdam-Rijnmond, Gemeente Rotterdam directie veiligheid, Openbaar Ministerie. (2007). *Jaarrapportage 2006 cameratoezicht*. Rotterdam: n.d.
- Raco, M. (2003). Remaking Place and Securitising Space: Urban. *Urban Studies*, 40, 1869-1887.
- Schijndel, A. v., Schreijenberg, A., & Homburg, G. (2010). *Evaluatie Cameratoezicht Gemeente Rotterdam*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Schreijenberg, A., Koffijberg, J., & Dekkers, S. (2009). *Cameratoezicht Gemeente Rotterdam Jaarrapportage 2008*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.
- Tabor, P. (2001). I am a videocam. In I. Borden, J. Kerr, J. Rendall, & A. Pivaro, *The Unknown City: Contesting Architecture and Social Space* (pp. 122-137). Massachusetts: The MIT Press.
- Tiesdell, S., & Oc, T. (1998). Beyond 'fortress' and 'panoptic' cities—towards a safer urban. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 25, 639-655.
- Töpfer, E., & Hempel, L. (2003). *On the Treshold to Urban Panopticum; Objectives and Results of the "Urbaneye" Project*. Berlin: Zentrum Technik und Gesellschaft.
- Urry, J. (1995). *Consuming Spaces*. Londen: Routledge.
- van Aalst, I., & Elke, E. (2002). *Hedendaagse openbare ruimte als identiteitsbepalende ruimten in stedelijke centra*. Utrecht: Nethur.
- Van Melik, R. (2010). Veiligheid op Nederlandse stadspaleis. *Rooilijn*, 43, 93-97.
- Van Melik, R. (2008). Visualising the effect of private sector involvement on redeveloped public spaces in the Netherlands. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 100, 114-120.
- Van Melik, R., Van Aalst, I., & Van Weesep, J. (2007). Fear and Fantasy in the Public Domain: The Development of Secured and. *Journal of Urban Design*, 12, 25-42.
- Verschuren, P., & Doorewaard, H. (2007). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Den Haag: LEMMA.
- VPRO (reg.). (2010). *Wat nou privacy?* [Documentaire].

Willams, K. S., & Johnstone, C. (2000). The politics of selective gaze: Closed Circuit Television and the policing of public space. *Crime, Law & Social Change*, 34, 183-210.

Bijlagen

1. Topics Interview

Inleiding:

Mijn naam is Richard Huttinga en ik ben derdejaars student Sociale Geografie aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. In mijn bachelorthesis probeer ik een beschrijving te geven over ervaringen en meningen van mensen met betrekking tot het cameratoezicht in de Rotterdamse Koopgoot. De *vragen hebben allemaal alleen betrekking op de Koopgoot* en dan met name op het cameratoezicht in de Koopgoot. Het onderzoek wordt *niet gepubliceerd* maar wordt wel geplaatst op de *site van de opleiding en is openbaar* voor iedereen. Ik zal *geen namen* gebruiken in het uitwerken van het onderzoek geef alleen de verschillende meningen van de respondenten weer. Het is *niet de bedoeling dat ik test* hoeveel u weet over het cameratoezicht maar het gaat om hoe u het *ervaart*, ook al is dit maar heel beperkt. Ik probeer de *vragen zo neutraal* mogelijk te stellen want ik ben niet opzoek naar een mening over het cameratoezicht maar meer naar de ervaringen die mensen hebben. Het gesprek zal plaatsvinden aan de hand van een aantal interviewtopics en is niet heel strak gestructureerd.

Inleidende vragen:

- Geslacht
- Leeftijd?
- Werkzaam?
- Geboren in? Woonachtig in Rotterdam?
- Ervaringen met de Koopgoot?
- Koopgoot 1996 opgeleverd, sinds 2000 cameratoezicht
- Bent u bekend met het gebruik van cameratoezicht in de Koopgoot?

Ja,

Ervaring en creatie van een interdictory space:

- Voelt u zich wel eens geobserveerd? Wat voor een gevoel? Veilig gevoel?
- Geeft het cameratoezicht u meer of minder een veiligheidsgevoel, hoe ontwikkelt zich dat?
- *Verandering gedrag:*
 - Verandert u uw eigen gedrag door cameratoezicht?
 - Heeft u sinds het cameratoezicht in 2000 meer of minder gebruik gemaakt van de Koopgoot?
 - Vermijdt u de Koopgoot wel eens door de aanwezigheid van het cameratoezicht?
- *Consumptieruimte:*
 - Waarom bezoekt u de Koopgoot? Komt u om te consumeren?
 - Ervaart u de ruimte als een consumptieruimte?
 - Ervaart u de ruimte als geschikt gemaakt voor u? Of voor een ander soort mensen? (gender, nationaliteit, inkomen, klasse)

- Voelt u zich welkom in de Koopgoot?

➤ *Ervaringen:*

- Heeft u ervaring met het (selectief) gebruik van cameratoezicht? Bent u bijvoorbeeld wel eens aangesproken op uw gedrag na aanleiding van de camerabeelden?
- Heeft uw positieve en/of negatieve ervaringen gehad met het cameratoezicht?
- Is de ruimte minder levendig? Meer dood? Minder spannend? Na de komst van het cameratoezicht
- Raakt u gewend aan het cameratoezicht?
- Bent u zich bewuster van uw gedrag in de Koopgoot, in een ruimte met cameratoezicht?
- Verandert uw gedrag door het cameratoezicht?
- Waardeert u de Koopgoot anders voor en na het implementeren van het cameratoezicht?

Ervaring Panopticum:

- Bent u zich bewust (selectief) van het cameratoezicht?
- Ziet u voordelen/nadelen van het cameratoezicht?
- Ervaart u een machtsverschil tussen u en degene die de camera bedient?
- Weet u wie de camera bedient? De uitvoerders van macht? Particulieren en gemeente.

Filtering:

- Ervaart u weleens dat bepaalde groepen niet welkom zijn in de Koopgoot?
- Filtering groepen?
- Ervaring filtering?

(Oordeel:)

- *Heeft u een algemeen oordeel over het cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over de groeiende aanwezigheid van cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over het selectief gebruik van cameratoezicht?*
- *Heeft u een mening over de filtering van bepaalde personen in de ruimte?*
- *Accepteert u het cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over de aanwezigheid van machtsverschillen?*
- *Is de betekenis van de Koopgoot veranderd n.a.v. cameratoezicht?*
- *Vindt u dat cameratoezicht moet gelden ter bestrijding criminaliteit en dat daarom iedereen gecontroleerd mag worden?*

Nee,

De Rotterdamse Koopgoot wordt op elk moment van de dag door middel van cameratoezicht geobserveerd. In een uitkijkkamer zit 24/7 een team achter schermen waarop alle beelden te zien zijn, de camera's kunnen op afstand worden bestuurd. De beelden worden voor korte tijd opgeslagen en kunnen worden teruggekeken. Aan de hand van deze vragen wil ik onderzoeken hoe u dit toezicht zou ervaren/ervaart.

Ervaring en creatie van een interdictory space:

- Voelt u zich wel eens geobserveerd? Wat voor een gevoel? Veilig gevoel?
- Geeft het cameratoezicht u meer of minder een veiligheidsgevoel, hoe ontwikkelt zich dat?

- *Verandering gedrag:*
 - Zou u uw eigen gedrag veranderen door de aanwezigheid van cameratoezicht?
 - Zou u de Koopgoot vermijden door de aanwezigheid van het cameratoezicht?

- *Consumptieruimte:*
 - Waarom bezoekt u de Koopgoot? Komt u om te consumeren?
 - Ervaart u de ruimte als een consumptieruimte?
 - Ervaart u de ruimte als geschikt gemaakt voor u? Of voor een ander soort mensen? (gender, nationaliteit, inkomen, klasse)
 - Voelt u zich welkom in de Koopgoot?

- *Ervaringen:*
 - Heeft uw positieve en/of negatieve ervaringen gehad met het cameratoezicht?
 - Zou u kunnen wennen aan het cameratoezicht?
 - Bent u zich bewuster van uw gedrag in de Koopgoot, in een ruimte met cameratoezicht?
 - Verandert uw gedrag door het cameratoezicht?
 - Waardeert u de Koopgoot anders voor en na het implementeren van het cameratoezicht?

Ervaring Panopticum:

- Bent u zich bewust (selectief) van het cameratoezicht?
- Ziet u voordelen/nadelen van het cameratoezicht?
- Ervaart u een machtsverschil tussen u en degene die de camera bedient?

Filtering:

- Ervaart u weleens dat bepaalde groepen niet welkom zijn in de Koopgoot? Rol van cameratoezicht daarin.
- Filtering groepen?
- Ervaring filtering?

(Oordeel:)

- *Heeft u een algemeen oordeel over het cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over de groeiende aanwezigheid van cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over het selectief gebruik van cameratoezicht?*
- *Heeft u een mening over de filtering van bepaalde personen in de ruimte?*
- *Accepteert u het cameratoezicht?*
- *Heeft u een oordeel over de aanwezigheid van machtsverschillen?*
- *Is de betekenis van de Koopgoot veranderd n.a.v. cameratoezicht?*
- *Vindt u dat cameratoezicht moet gelden ter bestrijding criminaliteit en dat daarom iedereen gecontroleerd mag worden?*

2. Topics Observatie

- Wordt het publiek verplicht om in de ruimte aanwezig te zijn?
 - Heeft het publiek niet de mogelijkheid om de ruimte te verlaten?
 - Is het vrijwel uitgesloten dat een persoon zich kan bewegen zonder geobserveerd te worden?
 - Is het aanwezig zijn in de ruimte een straf?
 - Is het publiek in de ruimte continu zichtbaar?
 - Weet het publiek niet exact wanneer het wel of niet geobserveerd wordt?
 - Kan het publiek de toezichthouder zien?
-
- Hoeveel particuliere toezichtcamera's en hoeveel camera's in eigendom van de gemeente zijn aanwezig?
 - Wat zijn de technische mogelijkheden van de camera's?
 - Wat voor observatiemethoden worden toegepast?
-
- Is de ruimte afgescheiden en definieerbaar? En is er dus geen contact mogelijk met andere aanwezigen in de ruimte?
 - Is de ruimte geschikt gemaakt voor een bepaalde groep?
 - Is de ruimte of het systeem in de ruimte disciplinair, stug en statisch?
-
- Ligt de macht in de handen van de toezichthouders?
 - Is er een machtsverdeling in de ruimte?
 - Incorporeert het publiek de macht?
 - Heeft de ruimte een modernistisch karakter?